

ALFONS XIII I FRANCESC CAMBÓ, UNES RELACIONS DIFÍCILS

DISCURS LLEGIT EL DIA 11 DE DESEMBRE DE 2008
EN L'ACTE DE RECEPCIÓ PÚBLICA DE

BORJA DE RIQUER I PERMANYER

a la

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES
DE BARCELONA

i contestació de l'Acadèmic Numerari

CARLOS SECO SERRANO

Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
2008

ALFONS XIII I FRANCESC CAMBÓ, UNES RELACIONS DIFÍCILS

DISCURS LLEGIT EL DIA 11 DE DESEMBRE DE 2008
EN L'ACTE DE RECEPCIÓ PÚBLICA DE

BORJA DE RIQUER I PERMANYER

a la

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES
DE BARCELONA

i contestació de l'Acadèmic Numerari

CARLOS SECO SERRANO

Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
Barcelona
2008

© Borja de Riquer i Permanyer
© del discurs de contestació: Carlos Seco Serrano
© d'aquesta edició: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
Bisbe Caçador, 3 - 08002 Barcelona
bones-letres@sct.ictnet.es
i Pagès Editors, SL
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
ed.pages.editors@cambrescat.es
Primera edició: desembre de 2008
ISBN: 978-84-9779-711-5
Dipòsit legal: L-1.586-2008
Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, SL

Excel·lentíssim senyor president,
Senyores i senyors acadèmics,
Senyores i senyors,

Permetin-me que iniciï la meua intervenció expressant el meu sincer agraïment als acadèmics que han avalat amb el seu prestigi la meua candidatura per ingressar en aquesta institució: són els amics Josep Massot i Muntaner, José Enrique Ruiz Domènec i Josep Maria Sans i Travé. I també vull donar les gràcies a tots els acadèmics presents a la sessió del dia 8 de novembre del passat 2007 pel seu vot favorable a la meua elecció.

Entrar en aquesta casa és per a mi un honor, una responsabilitat i un goig. M'honora ser membre d'una institució tan prestigiosa com aquesta, l'acadèmia més antiga de les existents a Catalunya. Formar part d'aquesta corporació també m'obligarà no sols a assistir a les seves sessions sinó també a col·laborar-hi en activitats científiques tan rellevants com el projectat diccionari biogràfic dels acadèmics. No dubtin, senyors acadèmics, que miraré de complir aquestes tasques tan bé com pugui.

Esdevenir membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona em produeix una especial satisfacció perquè aquesta institució m'ha estat sempre força propera. Per raons que tots poden suposar, he seguit la vida d'aquesta casa de prop des de fa anys i conec molt bé la rellevant tasca que ha desenvolupat. Però aquest coneixement no prové tan sols del fet que el meu progenitor sigui avui l'acadèmic més veterà i n'hagi estat el president durant més de tres dècades, sinó que també es deriva d'unes vinculacions familiars molt més llunyanes. Així, no em puc

estar de recordar, en aquests moments, que dos rebesavis meus també van ser membres d'aquesta institució. En efecte, Francesc Permanyer i Tuyet (1817-1864), prestigiós jurista, catedràtic de Filosofia del Dret a les universitats de Barcelona i Madrid, alcalde de Barcelona, diputat a Corts i ministre d'Ultramar en el govern Miraflores (1863), formà part d'aquesta acadèmia des de l'any 1852 fins a la seva mort el 1864. I un altre rebesavi meu, també per línia materna, Manuel Angelon i Broquetas (1831-1889), prolífic escriptor, autor de novel·les i drames romàntics de notable èxit popular, va posseir la medalla d'acadèmic des de l'any 1863 fins al seu traspàs el 1889.

Comprenguin, senyores i senyors, que amb aquests antecedents familiars, ingressar en aquesta institució em produeixi alhora orgull, satisfacció i goig. I encara més en assabentar-me que tinc l'honor de rebre la medalla que van posseir anteriorment persones tan il·lustres com Marià Aguiló, Ramon Picó i Campamar, Ferran Agulló, Ramon Miquel i Planas, Guillem Díaz-Plaja, entranable amic de la família i professor meu a l'Institut "Jaume Balmes", i Francisco Marsà.

És una lògica i honorable deferència recordar el predecessor en la medalla amb què heu tingut la gentilesa de distingir-me, el professor Francisco Marsà i Gómez (Portbou 1924- Barcelona 1998). Segurament, la majoria de vostès el van conèixer millor que jo. No el vaig poder tractar de prop i, per tant, no puc guarnir la meva intervenció amb anècdotes i vivències comunes. Però succeir el professor Marsà en aquesta medalla és una invitació a la reflexió sobre la gran tasca científica i docent desenvolupada pels professors universitaris catalans durant la segona meitat del segle XX. Han estat catedràtics com Francisco Marsà els qui, amb la seva dedicació, el seu entusiasme i el seu treball, han aconseguit consolidar una universitat que, quan ells van entrar-hi com a joves professors, en la més immediata postguerra, estava plena de mancances, precarietats i deficiències. Francisco Marsà consagrà gran part de la seva vida a la universitat. Fou professor de la de Barcelona durant quaranta-sis anys, del 1948 fins a la seva jubilació el 1994. Així, la seva tasca docent es perllongà quasi cinc dècades i va impartir lliçons de gramàtica general, filologia romànica, gramàtica espanyola, lingüística, sintaxi i gramàtica generativa. Va saber fer compatible aquesta dedicació docent amb d'altres

responsabilitats acadèmiques, com la de director de col·legis majors i de cursos per a estrangers, la de secretari i cap d'estudis de les facultats de Filosofia i Lletres i de Filologia, la de cap del departament de Llengua Espanyola i la de secretari general de la Universitat de Barcelona.

Expert filòleg, s'inicià en el camp de la recerca centrant-se en la recollida de toponímia en el domini lingüístic català. Així, els seus primers estudis tractaren d'onomàstica i etnolingüística. La seva obra *Onomàstica barcelonina del segle XIV*, basada en el buidatge del cens de barcelonins elaborat l'any 1389, és encara avui, tant per als lingüistes com per als historiadors, un valuós i meritori instrument per al millor coneixement de la societat catalana de la baixa edat mitjana. Des de la seva càtedra de Gramàtica General de la Llengua Espanyola aviat s'incorporà als nous corrents lingüístics del generativisme, la textologia i el pragmatisme. I fou autor de nombrosos estudis sobre aspectes sintàctics de l'estructura del significat i de lingüística estructural. A la Universitat de Barcelona va crear una autèntica escola de lingüística que gaudirà d'un gran prestigi acadèmic. Del seu paper cabdal en el desenvolupament d'aquesta escola n'és una prova fequent el fet que, entre els alumnes a qui ell va dirigir la tesi doctoral, es trobin avui vuit catedràtics de lingüística de diferents universitats catalanes. També va coordinar i dirigir l'elaboració i l'edició de nombrosos diccionaris de gran valor i, fins i tot, avui al Japó s'estudia sintaxi espanyola amb llibres del professor Marsà.

El seu ingrés en aquesta acadèmia va tenir lloc el dia 26 de novembre de 1987 amb el discurs "Cap a una etnolingüística catalana" i durant quasi onze anys participà amb assiduitat, dedicació i interès en les seves sessions i les seves activitats científiques. Fa uns vint anys, Manuel Alvar, llavors president de la Real Academia Española, va definir Francisco Marsà com "un profesor ilusionista que tiene oficio y sabiduría", com un investigador "que se reserva el papel más difícil: el de artista que trabaja en solitario".¹ Aquells que el van tractar més directament sempre han destacat la seva conversa intel·ligent, desimbolta i sovint càustica. Com quan, comentant un nou diccionari normatiu català, que admetia i

1. Manuel ALVAR, "Francisco Marsà", a *Profesor Francisco Marsà. Jornadas de Filología*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1989, pàgina 7.

rebutjava alguns castellanismes, assenyalava: “és a dir, podem dir *guapo*, que n’hi ha tan pocs, i no podem dir *tonto*, que n’hi ha tants.” Amb la mort d’aquest “savi lingüista i conversador brillantíssim”,² el 25 de maig de 1998, el món universitari català i aquesta Acadèmia van perdre un dels seus membres més destacats.

En aquest discurs vull tractar d’aproximar-me a les relacions polítiques que van establir el rei d’Espanya Alfons XIII i el polític catalanista Francesc Cambó. Tractaré d’analitzar, a la llum d’informació nova, les característiques dels peculiars lligams existents entre el cap de l’Estat espanyol i el principal dirigent d’un moviment com el catalanista, que era vist per la majoria dels polítics espanyols d’aquell temps com una anomalia, o fins i tot un perill.

Analitzar aquests vincles personals i polítics pot tenir un cert interès historiogràfic atès que, com és conegut, el sobirà espanyol va jugar un paper força destacat en el funcionament del sistema polític de la Restauració, en la seva crisi final, així com també en la descomposició dels partits dinàstics. Per la seva banda, el líder catalanista encapçalava una formació que tant podia ser un element d’estabilitat dins la política espanyola i reforçar la monarquia, com esdevenir un factor decisiu de la seva crisi.

Hi ha múltiples referències directes i indirectes sobre les relacions entre ambdós personatges. Com és prou conegut, disposem d’unes quantes biografies de Francesc Cambó, encara que totes ja tenen uns quants anys. Sens dubte, la redactada per Jesús Pabón continua essent la més voluminosa i sòlida.³ Per altra banda, hi ha biografies més recents d’Alfons XIII, algunes força completes, com la de Javier Tusell i Genoveva García Queipo del Llano, i la de Carlos Seco, així com els diversos estudis sobre el regnat del monarca.⁴

2. Martí de RIQUER, “El profesor Francisco Marsá”, a *La Vanguardia*, 26 de maig de 1998.

3. Fem servir la primera edició del llibre de Jesús PABÓN, *Cambó (1876-1918)*, Barcelona, Editorial Alpha, 1951, *Cambó II. Parte primera (1918-1930)* i *Cambó II. Parte segunda (1930-1947)*, Barcelona, Editorial Alpha, 1969.

4. Javier TUSELL i Genoveva G. QUEIPO DE LLANO, *Alfonso XIII. El rey polémico*, Madrid, Taurus, 2001, i Carlos SECO SERRANO, *Alfonso XIII*, Madrid, Arlanza Editores, 2001, així com el llibre anterior de SECO, *Alfonso XIII y la crisis de la Restauración*, Madrid, Rialp, 1992. D’entre els estudis recents sobre l’època destaquen el de Teresa CARNERO ARBAT (ed.) *El reinado de Alfonso XIII*, Ayer núm. 28, Madrid, Marcial Pons, 1997 i Javier MORENO LUZÓN (ed.), *Alfonso XIII. Un político en el trono*, Madrid, Marcial Pons, 2003.

Ara bé, la majoria d'aquestes obres no tracten amb profunditat les relacions polítiques entre el monarca espanyol i el polític catalanista. Fins no fa gaire, si algun historiador volia saber d'aquesta qüestió, havia de recórrer a les *Memòries* de Francesc Cambó com a principal font d'informació.⁵ Es tracta, sens dubte, d'un llibre important, però, com la majoria de les memòries, amb les seves limitacions. Cal tenir molt present el moment en què les va escriure, els anys quaranta, i les dificultats que comportava fer-ho a l'Argentina. I, a més, l'obra tenia una clara intencionalitat política. Les memòries de Cambó ens ofereixen —difícilment podria ser d'una altra forma— una autoimatge força peculiar del polític catalanista. Cambó no sols ens planteja una clara justificació de tot el seu itinerari, sinó que es presenta com un polític brillant, el més preparat de la seva generació, que va veure finalment frustrats els seus projectes per les ambicions d'uns i les enveges i intrigues d'altres. Per això, els retrets que fa a una bona part dels polítics espanyols de la seva època arriben, com veurem, fins al mateix rei d'Espanya.

Malauradament, tenim ben pocs testimonis documentats respecte al pensament i les opinions d'Alfons XIII sobre Francesc Cambó. Com és conegut, del monarca espanyol només s'ha publicat un diari íntim de joventut, que presenta un interès força reduït.⁶ A banda d'això, hi ha els testimonis escrits per parents i polítics, així com també de cortesans i publicistes que el van tractar, tot i que el seu valor historiogràfic és ben desigual i la seva aportació d'informació minsa, pel que ens interessa en aquest escrit.⁷

Hi ha documentació rellevant sobre el rei Alfons XIII a l'Archivo de Palacio, que curiosament ha estat poc utilitzada. En aquest arxiu vaig coincidir, ja fa uns anys, amb el bon amic Javier Tusell i tots dos vàrem localitzar, per camins diferents, la famosa carta del "comiat polític"

5. FRANCESC CAMBÓ, *Memòries (1876-1936)*, Barcelona, Editorial Alpha, 1981.

6. *Diario íntimo de Alfonso XIII* recogido y comentado por J. L. CASTILLO-PUCHE, Madrid, Biblioteca Nueva, 1960.

7. Per exemple, els llibres de la princesa Pilar de BAVIERA, *Alfonso XIII*, Barcelona, Editorial Juventud, 1945; del COMTE DE ROMANONES, *Notas de una vida*, 3 vols., Madrid, 1928, 1930 i 1947; de Julián CORTÉS CABANILLAS, *Alfonso XIII*, Madrid, Prensa Española, 1959, i de Charles PETRIE, *Alfonso XIII y su tiempo*, Barcelona, Dima, 1967.

de Francesc Cambó al rei, del 16 de desembre de 1918, que després comentaré i que reproduueixo sencera per primer cop.

Sortosament, en el cas d'en Cambó tenim nombrosa documentació privada, sobretot la seva correspondència política amb alguns dels seus coreligionaris més propers, i que, tot i la seva importància, ha estat ben poc utilitzada pels historiadors. Aquesta correspondència permet matisar moltes coses atribuïdes als polítics ja que és un contrapunt entre el que afirmaven públicament i el que en realitat pensaven. No hi ha dubte que serveix per a contextualitzar millor moltes qüestions i sovint per a corregir errades i omissions que apareixen a d'altres escrits seus i, especialment, a les seves memòries.

Penso que, tal vegada, seria pertinent fer un breu elogi, no sé si quasi pòstum, de la gran importància històrica de la correspondència privada, ara que sembla que està a punt de desaparèixer. La documentació escrita pels mateixos protagonistes permet als historiadors disposar d'una narració excepcional i sovint confidencial, atès que està protegida per la complicitat que dóna la relació d'intimitat existent entre el redactor i el receptor. El caràcter de privacitat de la correspondència particular atorga a aquests documents una rellevància notable. Es tracta de textos redactats no per ser publicats, sinó per informar de fets i d'opinions. Així, són més sincers, espontanis i autèntics que els redactats per a ser publicats, que sempre estan plens de precaucions i de conveniències polítiques. És en aquests epistolaris on trobem realment manifestades les autèntiques opinions i els sentiments reals dels qui les escriuen.

Hem pogut localitzar nombrosa correspondència privada de Francesc Cambó amb destacats dirigents del seu partit en què manifesta la seva opinió sobre el rei Alfons XIII i les relacions que tingué amb el monarca. Es tracta dels epistolaris de Francesc Cambó amb Enric Prat de la Riba, Joan Ventosa i Calvell, Lluís Duran i Ventosa i Joan Estelrich, que es troben a diferents arxius.⁸ Gràcies a aquesta documentació, hem

8. A l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC) hi ha dipositats els fons documentals d'Enric Prat de la Riba, de Lluís Duran i Ventosa i de Narcís de Carreras, on hi ha nombrosa correspondència de Francesc Cambó. A la Biblioteca de Catalunya (BC), hi ha el Fons Borràs, amb correspondència entre Francesc Cambó i Joan Ventosa entre 1909 i 1922, i també l'important Fons documental de Joan Estelrich. També hem consultat per redactar aquest escrit la correspondència de Cambó amb Antoni Maura, que es troba a l'arxiu de

pogut trobar informació precisa sobre les complexes relacions polítiques i personals entre aquests dos personatges. Unes relacions que passen per diferents fases: hi ha moments de clara empatia i d'una certa sintonia; altres, en canvi, reflecteixen situacions d'una certa hostilitat i de clar distanciament. Ara bé, sempre van dispensar-se un gran respecte mutu. Si bé mai no arribaren a una identificació política, tampoc no es produí un trencament total. Cambó, a diferència de bona part dels líders polítics espanyols de la seva època, mai no va voler ser un cortesà, un home “de Palau”, tot i que necessitava tenir uns bons contactes i unes relacions àgils amb els cercles més propers al monarca. Cambó i el rei mai no foren amics ni confidents, i sempre mantingueren una certa distància personal.

Les seves personalitats eren, realment, ben diferents. El monarca, des de ben jove, havia estat format en la tancada cort madrilenya controlada per la seva austera mare, la regent Maria Cristina d'Habsburg. Alfons XIII mai no anà a una escola, ni a un institut, ni encara menys a la universitat. Sobre ell tingueren notable influència una sèrie de preceptors i professors, civils, eclesiàstics i, sobretot, militars. Tots ells, en general, de formació i caràcter força tradicional, catòlic i més aviat autoritari. D'ací que els historiadors en parlin com del “Rey-soldado”. I, evidentment, va rebre una visió notablement nacionalista de la història i de la realitat espanyoles. És a dir, el jove rei es formà en un ambient força reticent, per exemple, al que podia significar el catalanisme, tant en el vessant polític com en el cultural. Carlos Seco Serrano ha parlat de “su actitud escasamente comprensiva para el regionalismo catalán, que le alejaría de uno de los políticos que él más justamente admiró y consideró siempre: Francisco Cambó”.⁹

No deixa de ser significatiu que Alfons XIII no fes cap esforç per parlar i entendre les altres llengües hispàniques, i especialment el català. Com veurem, tot i que el monarca va anunciar, el 1904, que algun dia parlaria català en públic, mai no ho va fer, fet que Cambó li va retreure sempre. Fou un cap de l'estat educat en un fervent patriotisme espanyol

la “Fundación Antoni Maura” (FAM) i la documentació de l'Arxiu del Palau Reial (AP), tots dos a Madrid. En tots els documents he respectat el text original tal com estava escrit, sense correccions ortogràfiques.

9. Carlos SECO SERRANO, *Alfonso XIII, op. cit.*, pàgina 20.

dins del qual el catalanisme polític podia ser vist com a quelcom perillós, i, fins i tot, com una mostra d'inacceptable antipatriotisme. Un dels pocs comentaris polítics escrits per Alfons XIII en el seu juvenil diari íntim és de l'any 1902, de quan va assumir personalment el paper de cap de l'Estat. Llavors, referint-se als principals problemes polítics que tenia Espanya, va subratllar amb tinta gruixuda al seu dietari: "la bandera ultrajada." Era, sens dubte, una referència als recents incidents provocats per alguns grups catalanistes als carrers de Barcelona.¹⁰

D'Alfons XIII s'ha dit que, a causa de la gran influència materna, era més un Habsburg que no un Borbó, i que la seva especial formació el va conduir a mostrar-se un polític més autoritari que no pas subtil i hàbil. I també que era més frívol i superficial que no pas savi. El monarca espanyol era un home de limitats interessos culturals, molt més aficionat als esports i a l'automòbil que no pas als llibres. Un rei, en definitiva, que se sentia més còmode entre els militars que no pas entre intel·lectuals. No va ser per casualitat que el vell polític liberal Eugenio Montero Ríos, actuant com a president del Senat, proclamés, després d'una visita reial a Melilla l'any 1911, que a Espanya s'iniciava "el reinado de Alfonso, el Africano".

En contrast amb el monarca, Francesc Cambó era un home procedent de la pagesia benestant de Catalunya, que havia acabat els estudis universitaris de dret i de lletres, i que aviat destacà com un hàbil advocat i un inquiet activista catalanista. Malgrat tenir quasi deu anys més que el rei, penso que hom pot considerar que tots dos pertanyien a la mateixa generació, la que s'implicà plenament en la política espanyola després del desastre del 98.

De l'hostilitat a l'entesa (1902-1909)

Abordar l'estudi de les relacions entre aquests dos personatges implica, de fet, tractar clarament la qüestió de la relació entre la Corona espanyola i Catalunya. I cal recordar que les relacions entre Alfons XIII i la qüestió catalana, o el catalanisme, no havien començat gaire bé.

10. Diario íntimo, *op. cit.*, pàgina 109.

Així, pel maig del 1902, la Lliga Regionalista, juntament amb grups republicans, varen fer boicot a les Festes del jurament de la constitució pel jove monarca, acte que posà fi a la regència de la seva mare Maria Cristina. El de Barcelona fou l'únic ajuntament d'Espanya que es va negar a celebrar la majoria d'edat d'Alfons XIII. No es tractava, però, d'una censura personal al jove rei, ni tampoc d'un retret a la mateixa institució monàrquica. Era, sobretot, una manifestació de protesta per la política anticatalanista del govern monàrquic, el darrer presidit pel vell dirigent liberal Práxedes Mateo Sagasta. Cal recordar que pel març d'aquell any, dos mesos abans de la coronació reial, havia estat detingut el que llavors era el director del diari catalanista *La Veu de Catalunya*, Enric Prat de la Riba, que va romandre vint dies a la presó. Poc després, també per ordre governativa, foren prohibits els Jocs Florals de Barcelona, que hagueren de fer-se a Sant Martí del Canigó, a la Catalunya del nord. Cal tenir present que la majoria dels catalanistes de la Lliga Regionalista, malgrat el seu conservadorisme, no eren per tradició monàrquics, tot i que tampoc no eren republicans. Els mateixos escrits polítics del jove Cambó d'aquells anys no reflecteixen cap estimació ni simpatia per la institució monàrquica espanyola.

Ara bé, el famós viatge reial a Barcelona, d'abril de 1904, ho canviaria tot i, a més, fou llavors quan es van veure per primer cop Francesc Cambó i Alfons XIII. El mateix Cambó va explicar com va començar aquesta coneixença del rei: "*Les meves relacions amb ell s'iniciaren durant el seu primer viatge a Barcelona en 1904. Jo era regidor de Barcelona i com a tal li vaig dirigir un parlament en nom dels regidors de la Lliga, que tingué les majors repercussions en la política catalana, car fou l'ocasió o el pretext perquè abandonessin la Lliga els elements esquerrans, amb què aquesta assolí la cohesió que devia assegurar-li un període de vint anys de victòries i de govern, sols interromputs per escassos i breus parèntesis*".¹¹

De tota manera, dies abans, Cambó havia escrit a *La Veu de Catalunya* un article contra el viatge del rei i en suport a la posició oficial de la Lliga, que era de total abstenció, de no assistir a cap dels actes oficials previstos.

11. Francesc CAMBÓ, *Meditacions. Dietari (1941-1946)*, Barcelona, Editorial Alpha, 1982, pàgina 897.

Per a Cambó, aquell viatge reial no significava res per a Catalunya.¹² Ara bé, com és prou conegut, davant la rebuda multitudinària donada al monarca, alguns dirigents de la Lliga consideraren convenient modificar aquella decisió i presentar-se davant del rei amb les demandes històriques del catalanisme. A les seves memòries, Cambó s'atribueix tot el mèrit del canvi d'actitud de la Lliga i no esmenta en absolut que des de feia temps alguns dirigents d'aquest partit, com ara Josep Bertran i Musitu, havien fet gestions per tal que la direcció del partit modifiqués la seva actitud respecte de la monarquia i de la necessitat d'oferir al jove monarca una cordial acollida.¹³

Cambó, en la seva intervenció a l'Ajuntament —feta en català—, plantejà breument al monarca els problemes de la ciutat i els drets de Catalunya. Parlà de la insatisfacció que hi havia a Barcelona, de les limitacions a l'acció municipal, de la necessitat d'autonomia municipal i també de l'autonomia regional, que comportaria una major prosperitat per a Catalunya. Aquell petit memorial no va rebre cap resposta concreta per part del monarca.¹⁴

Aquell acte d'en Cambó fou interpretat de forma ben variada. A Catalunya va rebre l'elogi de la premsa catalanista i en general de la conservadora, com ara el *Diario de Barcelona* i *La Vanguardia*, mentre que era totalment censurat pels republicans. Els elements discrepants de la Lliga, encapçalats per l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner, atacaren durament Cambó.¹⁵ Per la seva banda, la premsa de Madrid, amb titulars com "Los catalanistas presentan cuentas", assenyalava la

12. "El viatge del Rey", *La Veu de Catalunya*, 2 d'abril de 1904. També, F. CAMBÓ, *Memòries*, op. cit., pàgina 27.

13. Són les dues cartes de Josep Bertran i Musitu a Enric Prat de la Riba, insistint en la necessitat d'acollir cordialment el nou rei. Una és del 18 d'agost de 1902 i l'altra del 5 d'abril de 1904, es troben al Fons Prat de la Riba (ANC). Cal recordar que Josep Bertran i Musitu estava casat amb Cristina Güell i López, néta del primer marquès de Comillas, filla d'Eusebi Güell i Bacigalupi, primer comte de Güell, "gentilhombre de la Cámara real", i germana de Joan Antón Güell i López, segon comte de Güell, és a dir, es tractava d'una família molt ben relacionada amb la monarquia espanyola.

14. A l'acte de l'ajuntament de Barcelona no hi era present el cap del govern, Antoni Maura. Alfons XIII improvisà una resposta educada, mentre que l'únic ministre present, el de la Guerra, tampoc no va voler fer referència a les paraules pronunciades per Cambó.

15. Domènech va escriure un dur article contra Cambó intítulat "Fivallers de guardarropia", a la revista *Juventut* el 14 d'abril de 1904. Vegeu amb més detall l'incident a Borja DE RIQUER, *Lliga Regionalista. La burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)*, Barcelona, Edicions 62, 1976, pàgina 288 i següents.

manca d'educació de Cambó que, saltant-se el protocol, havia fet una intervenció impertinent que havia agafat el monarca i el govern totalment desprevinguts.

Cambó, a les seves *Memòries*, sosté que la seva acció pretenia, també, impedir que el dirigent conservador Antoni Maura aprofités l'èxit de la visita reial per crear un partit monàrquic fort a Catalunya que hauria afeblit la Lliga Regionalista i fet "*retrocedir el procés de recatalanització de la burgesia catalana*".¹⁶ Gràcies a aquell acte, segons Cambó, la Lliga havia guanyat cohesió política, atès que s'havia quedat al partit tota "*la gent conservadora i d'ordre*".

El canvi tàctic de la Lliga de 1904 s'havia iniciat amb un acte d'indisciplina de Cambó, que responia al realisme polític i a l'extrem tacticisme que sempre va manifestar. Però també palesava les grans diferències entre les dues grans tendències del catalanisme, la pactista i la radical. Els pràctics, com Cambó i Prat, van voler trencar l'aïllament polític del catalanisme, i així el discurs improvisat al rei era una manera d'establir una nova relació entre la Lliga Regionalista, el govern Maura i el mateix cap de l'Estat. Després d'aquell acte, segons Pabón, Cambó posà les seves esperances en el que podria fer el jove rei, tot i que gairebé no l'havia tractat. Fou precisament en el curs d'aquell viatge a Catalunya que Alfons XIII, responent a un discurs, mig en castellà i mig en català, del president de l'IACSI va prometre que en la propera visita a la ciutat comtal ja parlaria català.¹⁷

De tota manera, les relacions entre els catalanistes i la Corona tornarien a passar per uns moments difícils arran dels fets del *Cu-Cut!*, de novembre de 1905. Llavors, Alfons XIII si bé va donar un explícit suport als militars de la guarnició de Barcelona que havien assaltat la redacció d'aquest setmanari satíric catalanista i de *La Veu de Catalunya*, el diari de la Lliga, intentà calmar la situació dins l'exèrcit per tal d'evitar que els actes es repetissin. Alfons XIII, però, va acabar acceptant les demandes dels militars, va sancionar la "*Ley de Jurisdicciones*" i va donar per bona

16. Francesc CAMBÓ, *Memòries*, *op. cit.*, pàgina 100.

17. Jesús PABÓN, *Cambó*, *op. cit.*, vol. I, pàgina 246, i Fernando SOLDEVILLA, *El año político. 1904*, Madrid, Imprenta de Ricardo Rojas, 1905, pàgines 183-184.

la política anticatalana dels governs liberals de Montero Ríos i Moret. En opinió de l'historiador Melchor Fernández Almagro, l'aprovació d'aquella llei, el 20 de març de 1906, "*marcó inequívocamente el carácter militarista de la Monarquía y la impotencia absoluta de los liberales históricos*".¹⁸ Creiem que podem afegir que aquesta llei també consagrava la preeminència d'un patriotisme espanyol que veia el catalanisme com un perillós enemic.

Sens dubte, les prevencions d'Alfons XIII respecte del catalanisme s'ampliaren notablement amb la formació del moviment Solidaritat Catalana. Un informe del nou cap del govern, el conservador Antoni Maura, a Alfons XIII ja advertia el monarca, pel juny de 1906, del greu perill que suposaria un possible èxit electoral del moviment solidari català.¹⁹

A partir de l'abril del 1907, amb la gran victòria electoral de Solidaritat Catalana, Francesc Cambó va irrompre amb força en la política espanyola. Ben aviat no sols va aparèixer com el diputat català més destacat, sinó que va ser la gran revelació parlamentària del moment. I al mateix temps, la Lliga Regionalista va esdevenir l'eix de la vida política catalana. Després de la gran victòria electoral solidària —41 dels 44 escons elegits a Catalunya— res no seria igual a la vida política catalana. I Cambó, convertit primer en un heroi, com a conseqüència de l'atemptat d'Hostafrancs, aviat fou consagrat com el líder parlamentari indiscutible dels catalanistes.

Des de la seva primera intervenció al Congrés dels Diputats, els dies 25 i 26 d'octubre de 1907, Francesc Cambó va causar una profunda sensació. Ben aviat s'acomodà al joc parlamentari espanyol i ell, la Lliga Regionalista i la Solidaritat van ser acceptats com a grup amb qui negociar lleis i suports polítics. Així, de forma progressiva, Cambó i el catalanisme conservador va anar integrant-se i implicant-se en el sistema polític de la Restauració. Havia estat el mateix govern Maura, notablement preocupat per la qüestió catalana i per la força parlamentària dels solidaris, qui

18. Melchor FERNÁNDEZ ALMAGRO, *Historia del reinado de Alfonso XIII*, Barcelona, Montaner y Simón, 1934, pàgina 88.

19. Antoni MAURA, "Informe al Rey", del 10 de juny de 1906. Archivo de Palacio, caixa 15601.

volgué tenir-los com a aliats pels seus projectes reformadors. Ara bé, si d'una banda Solidaritat Catalana havia estat un instrument clau per forçar el govern Maura a acceptar els catalanistes i negociar amb ells, de l'altra, era també evident que el polític mallorquí havia concedit el terreny d'entesa política amb la pretensió, en bona part aconseguida, de dividir el moviment solidari entre esquerres i dretes.

Francesc Cambó i la dreta solidària van acceptar d'entrar en aquest joc polític perquè, per primer cop, els parlamentaris catalanistes superaven el més greu problema polític que tenien: la manca de relació directa amb els governs de Madrid. Aviat s'establiren unes bones relacions polítiques, i personals, entre Francesc Cambó i Antoni Maura. Cambó va ser conscient que les ofertes fetes per Maura durant el seu govern llarg (1906-1909) eren impensables tres anys abans, en plena crisi del *Cu-Cut!* i de la formació de la Solidaritat. S'imposava, així, el realisme i el pragmatisme de Prat de la Riba i de Cambó, i s'encetava l'estratègia d'aconseguir successives reformes polítiques, administratives i econòmiques en la perspectiva final de l'hegemonia catalana dins l'Estat espanyol. Hom pretenia que a la vida política espanyola se superés l'espanyolisme tancat que hi predominava i s'acceptés que la regeneració proposada pels catalanistes conduiria a una Espanya regionalitzada més autèntica i més pròspera.

Aviat arribaren els primers signes de conciliació vers Catalunya i el catalanisme, provinents del govern i del mateix rei. Així, no deixa de ser significatiu que, durant l'època de Solidaritat Catalana, el govern conservador organitzés dues visites reials a Barcelona. En una primera, pel març del 1908, fins i tot el mateix Antoni Maura va llançar davant del rei un significatiu crit de "Visca Catalunya". I amb motiu de l'altra visita, a finals d'octubre del mateix 1908, Cambó va escriure a *La Veu de Catalunya*, el dia 22 d'octubre, un article intítulat "El que jo diria al Rei", on afirmava que calia explicar al monarca espanyol com era realment el país, perquè no tenia cap dubte que, si el coneixia bé, acabaria essent "*un alt defensor de Catalunya*", atès que, segons Cambó, "*el Rei ha de cercar pau i harmonia entre els pobles*". Ara bé, també recordava que l'any 1904 Alfons XIII havia promès parlar en català i que encara no ho havia

fet: “*El dia que parli català desapareixeran els recels.*”²⁰ També coincidint amb aquest viatge, Francesc Cambó, que encara no havia mantingut cap entrevista política amb el monarca, va fer unes declaracions a la premsa de Madrid sobre la posició dels catalanistes davant la monarquia i afirmà que sentien pel rei “*Respeto, que no queremos signifique adhesión ferviente y entusiasta, de momento; y no depende de nosotros, sino de los hombres de la actual monarquía el que eso suceda y la rapidez y la fuerza con que se produzca.*”²¹

Una relació política més estreta entre Cambó i el rei es produirà a la tardor de l'any 1909, en els moments finals del govern llarg de Maura, arran de les repercussions del procés Ferrer i Guàrdia. La Lliga Regionalista, que havia donat suport a la política repressiva governamental posterior als fets de juliol de 1909, l'anomenada Setmana Tràgica, va ser cridada a consultes pel monarca davant la crítica situació de tensió existent entre els dos grans partits dinàstics, el conservador i el liberal. Va ser llavors que va tenir lloc la primera entrevista política entre tots dos. Fou la nit del 24 d'octubre de 1909 i fou una llarga trobada de més de tres hores, que no ha estat ressenyada per Pabón. A les seves *Memòries*, Cambó, referint-se a aquella reunió amb Alfons XIII, confessa que encara “*no coneixia la tècnica i els trucs que aquest meravellosament sabia jugar*”. El sobirà, després de fer gran elogis d'ell i dels catalans, va manifestar un notable respecte envers Antoni Maura, i féu una clara manifestació de menyspreu i d'indignació amb l'actitud del líder liberal Segismundo Moret. El monarca va fer a Cambó importants confidències, assegurant que no entenia la posició política de Maura i que sentia “*simpatia i admiració per ell*”. Cambó se sentí afalagat, tot i no ser monàrquic. Veia Alfons XIII com un jove rei, massa solitari, ple d'il·lusions i de propòsits enlairats i nobles.²²

20. Francesc CAMBÓ, *Memòries, op. cit.*, pàgina 153; J. PABÓN, *Cambó*, vol. I, *op. cit.*, pàgines 321-322; J. TUSELL i G. G. QUEIPO DE LLANO, *Alfonso XIII, op. cit.*, pàgina 178. Dotze anys més tard, el 7 de juny de 1916, Cambó, en un discurs al Congrés dels Diputats, recordarà que Alfons XIII encara no parlava en públic en català, cosa que sí que havien fet, per exemple, Felip II i Carles II. Vegeu PABÓN, *op. cit.*, pàgina 324.

21. Fernando SOLDEVILLA, *El año político 1908*, Madrid, Imprenta de Ricardo Rojas, 1909, pàgina 137.

22. F. CAMBÓ, *Memòries, op. cit.*, pàgines 175-176 i *Dietari, op. cit.*, pàgina 897.

Ara bé, tres dies abans Cambó havia tingut una llarga conversa amb el president del govern dimitit, Antoni Maura, que ell mateix va explicar amb detall en una llarga carta a Prat de la Riba. En aquesta missiva, Cambó censurava durament la tancada actitud del polític mallorquí que havia posat en perill la mateixa monarquia.²³ Però, tal vegada, el més rellevant de la conversa era que Maura havia proposat a Cambó de constituir, a partir de la Lliga, un partit reformista i autonomista espanyol que substituís el liberal i que aquest, amb el partit conservador, establiria el nou sistema de torn en el govern.²⁴ L'empatia política entre Cambó i Maura arribava fins al punt d'aquestes propostes polítiques sorprenents. El polític catalanista començava a rebre també les primeres proposicions, de fet tempracions, perquè s'incorporés plenament al joc polític dels partits del torn dinàstic. Així, fou en el marc d'aquesta crisi que Antoni Maura li proposà d'encapçalar una nova dreta espanyola, reformista i regionalista. Evidentment, la temptació d'esdevenir el dirigent d'una nova formació política reformista espanyola era gran. Però tant Cambó com Prat van acollir la proposta amb dubtes i vacil·lacions. Malgrat que eren partidaris d'una integració total de la Lliga a la política dinàstica, no van creure prudent donar suport a una operació tan arriscada i de resultat molt incert, que exigiria que Cambó es convertís exclusivament en un dirigent espanyol. A les dificultats que sens dubte havia de trobar

23. "Si hagués permanescut alguns dies més en el govern, el partit liberal en pes hauria fet declaracions republicanes i deixaria la monarquia condemnada a un règim de dictadura dones no hi quedaria medi de substituir al actual govern i aquest no podrà governar amb corts obertes." Carta de Francesc Cambó a Enric Prat de la Riba de 21 d'octubre de 1909, Fons Prat de la Riba (ANC). En una altra carta a Lluís Duran i Ventosa, de finals de 1909, Cambó sostenia: "En Maura és home mort. El seu partit està decepcionat." Fons Lluís Duran i Ventosa (ANC).

24. "M'ha dit que ell no perdonarà mai als liberals lo que li han fet i que està disposat a fer-li impossible la vida al govern i a deixar-los sense diputats quan ell torni a fer eleccions. M'ha dit que la eliminació del partit liberal depenia de mi, doncs si jo aixecava la bandera d'un partit espanyol reformista, gran part dels seus vindrien amb nosaltres y ell tindria una satisfacció inmensa amb que formessim així els dos partits tornants. Això ho deu haver dit a n'algú de la majoria, per que tots els joves d'aquesta mi han ofert entrar en el partit que formariem dintre de la monarquia ab bandera francament autonomista. Crech que aquesta es una solució a pensar. De moment, ens convé pensar si els liberals s'entenen amb la nostra esquerra a base de fer concessions a Catalunya, o si, seguint una politica anticatalanista, imposan la reconstitució del bloc solidari... Crech no perderiem res a donar algun entretrech respecta a la conveniencia de la creació d'un partit regionalista espanyol a la base nostra." Carta de F. Cambó a E. Prat de la Riba del 21 d'octubre de 1909, Fons Prat de la Riba (ANC).

Cambó per a “aclimatar-se” a la vida política de Madrid, caldria afegir les repercussions que aquesta decisió tindria a Catalunya.

Al costat d'aquesta sorprenent proposta, un altre detall significatiu de la carta de Cambó a Prat era la confirmació que els catalanistes conservadors s'havien convertit en una gent d'ordre plenament acceptada per Alfons XIII i els militars: *“En aquesta forta crisis pera la nostra política, nos, si n'abern salvat la desbandada del primer moment veig assegurat el pervindre més que may. L'exèrcit i el Rey confían molt ab nosaltres. Suposo haureu vist l'article de fondo de la Correspondencia Militar d'avuy aconsellant als militars de Barcelona que ens votin a nosaltres.”*²⁵

El Francesc Cambó de després de la Setmana Tràgica i de la crisi final del govern Maura era ja un polític que havia aconseguit una notable empatia no sols amb els sectors més conservadors de la política espanyola, sinó també amb el mateix Alfons XIII i els militars, com sembla desprendre's clarament d'aquesta carta a Prat. En aquell moment polític, Francesc Cambó ja era plenament acceptat com a líder d'un dels grups parlamentaris del sistema de la Restauració. Però l'enfrontament amb els liberals i les esquerres espanyoles per defensar el govern Maura havia estat tan gran que l'hostilitat d'aquestes envers la persona de Cambó era també notable, com ho mostrava un escrit confidencial d'un dels principals líders del partit liberal, Segismundo Moret.²⁶

Arran de la seva primera entrevista amb el rei, Cambó va poder conèixer millor de quin peu calçava el sobirà espanyol. Poc temps després, el polític catalanista tindrà la versió del mateix Antoni Maura sobre les circumstàncies reals de la dimissió del polític conservador. Maura confessà a Cambó que, després de tot el que havia fet per defensar la institució monàrquica, s'havia sentit abandonat pel rei davant la pressió dels liberals i republicans. I fou per això que, finalment, Francesc Cambó va acabar

25. Ídem.

26. Així es desprèn de la carta que Moret envià al polític català Ramon Sostres el 26 de setembre de 1909 en què deia “...cuando se leen los artículos de Cambó en la Veu se pregunta uno si esos hombres discurren con cerebros análogos al nuestro o hay que creer, como dijo el Dr. Robert, que el cráneo de los catalanes es distinto al de los demás españoles. Porque, amigo mío, ¿como se puede hacer un llamamiento a los elementos conservadores por aquellos que desdeñan la patria, que ofenden al ejército y han vilipendiado al Rey? ¿De qué elementos entiendo Cambó que se compone la conservaduría?”. Carta de Segismundo Moret a Ramon Sostres del 26 de setembre de 1909. N'hi ha una còpia al Fons E. Prat de la Riba (ANC).

censurant durament Alfons XIII pel fet d'haver despatxat d'una manera ingrata i poc meditada Maura a l'octubre de l'any 1909.²⁷

Des de finals de l'any 1909 podem constatar que Francesc Cambó estava ja clarament integrat dins el joc dels polítics del sistema.²⁸ Opinava sobre la crisi i fragmentació dels partits dinàstics i també hi intervenia i comentava la manca de lideratge existent tant entre els liberals com entre els conservadors. Eren aquells els moments dels èxits electorals de la Lliga i del creixement de la seva influència en el món parlamentari espanyol i fins i tot el líder catalanista gaudia de gran prestigi i atracció entre els més joves polítics conservadors espanyols.²⁹ Així, Francesc Cambó, clarament consolidat com l'home de la "política espanyola" de la Lliga, ja vivia quasi més temps a Madrid que a Barcelona. La seva presència a les Corts espanyoles farà que la qüestió catalana adquireixi un notable protagonisme. De fet hom pot ben dir que un aspecte fonamental del debat parlamentari espanyol d'aquells anys serà la "catalanització" de la temàtica de la reforma de l'Estat. Totes les iniciatives i totes les discussions sobre la reforma de l'Estat acabaran centrant-se en el plet català.

L'any 1911, malgrat no ser diputat, Francesc Cambó negociarà personalment amb els principals dirigents dinàstics, Canalejas, Moret, Maura, etc., el projecte de llei de Mancomunitats i aconseguirà significatives promeses de suport al projecte català.³⁰ Això obligava, lògicament, a reiterar les afirmacions que el catalanisme que representava

27. F. CAMBÓ, *Memòries*, op. cit., pàgines 386-387.

28. Cambó, que havia estat derrotat a Barcelona en les eleccions a diputats de l'any 1910, fou finalment elegit a les eleccions parcials pel districte de Castellterçol el 3 de març del 1912. Des de llavors serà diputat de manera ininterrompuda fins al 1923, primer pel districte de Castellterçol, a les eleccions de 1914 i 1916, i després per la ciutat de Barcelona, a les eleccions de 1918, 1919, 1920 i 1923.

29. En una carta a Prat, del 17 de gener de 1913, Cambó explicava la situació amb aquestes paraules: "La meua impressió és que si en Maura no hagués tornat a la política, els més sans elements del partit conservador, haurien vingut amb nosaltres. Ara no saben que fer: una pila d'ells han vingut a veure'm, pero esperen saber lo que demà farà en Maura... ells, com nosaltres, no vegeim camí decorós per sortir del carreró an que s'han ficat". Fons E. Prat de la Riba (ANC).

30. Segons Cambó, Antoni Maura li digué "llegaré en las concesiones regionales hasta donde mis medios parlamentarios me lo permitan"; per la seva banda José Canalejas, si bé donava suport perquè la Mancomunitat tingués les competències d'obres públiques, d'ensenyament tècnic universitari i de beneficència, s'oposava a les de primer ensenyament amb aquest argument: "Diu que en fariem escoles catalanistas ahont ensenyarien a odiar a Espanya. Miraré de veure'l de nou. És un ximple. Demà anirà a veure a n'en Moret." Carta de Francesc Cambó a Lluís Duran i Ventosa del 4 de febrer de 1911, Fons Duran i Ventosa (ANC).

tenia la voluntat de col·laborar amb les altres forces polítiques espanyoles.³¹ Foren aquests, també, uns moments d'eufòria i optimisme polític davant el suport explícit del cap del govern, el liberal José Canalejas, al projecte de crear la Mancomunitat de Catalunya.³²

Però va ser precisament en aquests moments que Francesc Cambó va manifestar públicament les primeres censures a l'actuació del rei Alfons XIII i el va acusar d'interferir en la vida dels partits dinàstics. Així, en el discurs pronunciat el 4 de novembre de 1913, a la Sala Imperio de Barcelona, el dirigent catalanista va denunciar el sobirà espanyol de no respectar la seva missió com a moderador de la vida política espanyola: *"s'ha alterat el concepte de Realesa... la funció que a la Realesa atribueix la Constitució... ha desaparegut... l'alt i irresponsable poder que la Constitució atribueix al Rei, i la persona i els actes del Rei han estat llançats de forma imprudent, temerariament, a les discussions dels homes i dels partits polítics"*.³³

Poc després, Cambó va tornar a insistir públicament sobre quines eren les funcions del rei en un règim constitucional. Es tracta d'un text publicat en un llibre de palesa exaltació del monarca espanyol dins del

31. En una carta a Antoni Maura, del 3 de febrer de 1912, Francesc Cambó escrivia: "Deseo, desde el Parlamento y fuera de él, quitar a la afirmación regionalista todo resabio de protesta y toda sombra de agravio o desafecto para las demás regiones españolas, por entender que esta obra, indispensable para que un gobierno pueda incorporar a su acción nuestras aspiraciones, a nosotros corresponde casi exclusivamente." Archivo Fundación Antoni Maura (FAM).

32. "La sessió d'ahir va ser la jornada més triomfal que hagui tingut Catalunya al Parlament. En Canalejas va parlar de Catalunya y de les nostres aspiracions, amb un cariño y un entusiasme que may hauria igualat en Salmerón. Y, al costat de aquest triomf de Catalunya y de les solucions regionalistas —proclamades per tots—, el nostre triomf com a grupo fou absolut: el va proclamar tothom. En aquests moments —en que no ens podem barallar ab els del Poble Català, la millor manera de contestar a totes les seves insídies de dies enrera, es publicar, en número extraordinari de La Veu, tor el debat d'ahir, desde'l meu discurs fins a la votació.

En Maura estava ahir preocupadíssim, no sabia que fer, ni que dir. Me sembla que ara comprendrà que no pot prescindir de nosaltres y que no pot governar contra nosaltres. En Canalejas esta incondicionalment ab nosaltres. La nostra lleialtat el te sorprés perque és, pera ell, cosa desacostumada. Els telegrams que reb de Catalunya, li causen la mateixa impressió que causaren a n'en Salmerón els que rebé quan la iniciació de la Solidaritar. Convé se n'hi envihin forces.

Els diputats canalejistes —els nostres majors enemics d'ahir— son ara uns catalanistes furiosos." Carta de F. Cambó a L. Duran i Ventosa de juliol de 1912. Fons L. Duran i Ventosa (ANC). El debat a què es refereix va tenir lloc el 5 de juliol de 1912.

33. F. CAMBÓ, "El momento polític i les eleccions municipals", conferència a la Sala Imperio, Barcelona, 4 de novembre de 1913. Vegeu també J. PABÓN, *Cambó*, v. I., op. cit., pàgina 412.

qual la part redactada per Cambó destaca pel seu to distant, tot i que respectuós. Es tracta del llibre *Así es nuestro Rey. El libro de la Monarquía*³⁴ que recollia l'opinió de 72 personalitats espanyoles. Francesc Cambó, després d'assenyalar que l'ofici de rei no era gens fàcil, considerava que *"la función constitucional ha de manifestarse en dos aspectos distintos... nombrar y separar ministros, convocar y disolver parlamentos... y en un plano superior... no puede ni debe sentir personales preferencias, sino limitarse a presidir los cambios de la opinión pública... debe dar prueba constante de ecuanimidad, de impersonalidad, casi de indiferencia; juez de campo, imparcial y sereno"*. Però també hi havia *"otra función augusta"* i aquesta era que el sobirà espanyol *"ha de ser el primer ciudadano del Estado, el más ardiente patriota de la Nación"*. El text de Cambó finalitzava amb dues significatives exclamacions: *"¡Así debe ser un buen Rey Constitucional! ¡Así es nuestro Rey Don Alfonso XIII!"*

No deixa de sorprendre la vehemència d'aquest elogi final, que gairebé s'apropa a l'adulació personal. Tal vegada es tractava d'un intent de rectificar, o de fer-se perdonar, els retrets que li havia fet tan sols un any abans. O, potser, pretenia reiterar quins eren els seus desitjos polítics davant una realitat que semblava un xic diferent.

Francesc Cambó estava intentant de cercar el seu lloc dins la política espanyola, per la qual cosa era fonamental de tenir un accés fàcil al sobirà. Les peculiars característiques de la vida política espanyola van fer del rei una peça clau a l'hora de poder endegar qualsevol iniciativa renovadora i de canvi polític. Aconseguir una bona relació amb Alfons XIII era necessari per a un polític com Cambó, que predicava la necessitat de reformar radicalment la política espanyola. Ara bé, no era fàcil de trobar el punt precís en les relacions amb un cap de l'estat com Alfons XIII. Perquè Cambó discrepava notablement del tipus de tracte que alguns polítics

34. *Así es nuestro Rey. El libro de la Monarquía*, Madrid, Imprenta Helénica, 1914. El text de Cambó és breu, té 26 línies, i apareix a les pàgines 100-103, en castellà, francès, anglès i alemany. El llibre recollia l'opinió de 72 personalitats espanyoles entre les quals destacaven polítics com Dato i Romanones (hom destaca l'absència de l'opinió d'Antoni Maura), Cambó —l'únic polític no dinàstic— és presentat en el llibre com "Jefe del Partido Regionalista", i amb el marquès de Marianao (Salvador Samà i Torrens) és l'únic català. També opinen sobre el rei destacats homes de ciències i de lletres com Santiago Ramón y Cajal, Jacinto Benavente i Miguel de Unamuno.

dinàstics mantenien amb el rei. Així, considerava negativa l'actitud que tant José Canalejas com Antoni Maura havien adoptat envers el monarca: segons Cambó, el líder liberal cercava massa la intimitat amb el rei, mentre que, per contra, el vell dirigent conservador havia caigut en l'altre extrem: era "*massa altiu, massa enverinador*".³⁵

De tota manera, a mesura que s'integrava en la vida parlamentària espanyola, creixia l'optimisme polític de Cambó sobre la seva capacitat d'incidència. Això es va fer ben patent a partir de les eleccions generals d'abril de l'any 1916, en las quals la Lliga Regionalista, sota el lema "Per Catalunya i l'Espanya Gran" es va presentar amb la voluntat de propugnar la reforma de l'Estat amb la clara estratègia de cercar l'hegemonia catalana dins d'Espanya. Per a Cambó i per a Prat, "alliberar Catalunya i transformar Espanya" eren una mateixa causa. Va ser llavors quan Cambó va esdevenir l'autèntic cap de l'oposició parlamentària amb les seves brillants intervencions crítiques dels projectes del ministre d'Hisenda Santiago Alba.³⁶

En aquestes noves circumstàncies, les relacions entre el rei i Francesc Cambó es van fer realment necessàries, per la qual cosa van proliferar les entrevistes de caràcter oficial i públiques i també algunes trobades més discretes. Per tal de facilitar aquests contactes, una sèrie de persones van jugar un paper important com a mitjancers o intermediaris. Coneixem el paper rellevant de persones que tenien una fàcil entrada al palau reial i, al mateix temps, coneixien Francesc Cambó. Són els casos de Leticia Bosch-Labrús, duquessa de Dúrcal,³⁷ de Joan Anton Güell i Lòpez, comte

35. Cambó considerava que Canalejas cercava "més la intimitat que el respecte" amb el rei i que això era una greu errada "major encara quan el Rei s'anomenava Alfons XIII", vegeu *Memòries, op. cit.*, pàgines 185-186.

36. En una carta de Cambó a Ventosa, del 6 de maig de 1916, deia: "Avui tenim una enorme força parlamentària i 'l govern veu que, contra nosaltres, no pot treure res. Es el moment d'obtenir el màxim de concessions. Jo faig com en Cierva, intervindre en tot." A una altra del 2 de juny del mateix any escriu: "Aqui no es parla més que de lo nostre. Estan esveradíssims." I a una de l'endemà, 3 de juny, diu: "Ahir l'Abadal va fer el millor discurs de la seva vida. Aquí estan esveradíssims y comencen a bratre's en retirada. Tot es qüestió de tirarnos a fons y no deixarlos refer. Es precis que, fins que s tanquin les Corts, tinguin problema català cada dia." A una carta del 10 d'octubre també de 1916 deia: "tothom ens fa l'amor: en Dato, en Maura, en Cierva, en Villanueva y l'Alba." Fons Borràs (BC).

37. Leticia Bosch-Labrús i Blat (Barcelona 1890-Madrid 1981) era filla del conegut dirigent proteccionista Pere Bosch-Labrús i havia conegut de petita Cambó, que anava sovint a dinar a casa dels seus pares. L'any 1912 es casà amb Fernando Sebastián de Borbón y Madam (París 1891-Madrid 1945), segon

de Güell,³⁸ de l'empresari Damià Mateu,³⁹ de Claudi Lòpez i Bru, segon marquès de Comillas,⁴⁰ de Joaquim Maria de Nadal,⁴¹ de Pilar Itúrbide, casada amb el príncep Max d'Hohenlohe,⁴² i fins i tot de Jacobo (Jimmy) Fritz-James Stuart, duc d'Alba.⁴³ Aquests facilitaran les trobades entre el rei i el polític catalanistes, i també amb les seves cartes van propiciar una millor entesa entre ambdós.

L'any 1916 Cambó tenia planejat d'escriure a la premsa una sèrie de cartes adreçades al rei Alfons XIII per tal d'aconsellar-li què podria i hauria de fer en aquelles circumstàncies polítiques.⁴⁴ Li preocupava que

duc de Dúrcal i oficial de l'Escorta Reial, i parent llunyà d'Alfons XIII. Llavors Leticia fou nomenada dama de la reina Victòria Eugènia i, per tant, tingué un privilegiat accés a la cort i al mateix monarca. Cambó va mantenir una estreta relació amb els ducs de Dúrcal i fins i tot l'estiu del 1915 el passà a la casa que aquests tenien a Fuenterrabía i l'agost del 1916 el passaren tots junts a l'hotel Palace de Saint Moritz (Suïssa). A l'Archivo de Palacio hi ha cartes de "Leticia, duquesa de Dúrcal a Luis, duque de Miranda", recomanant articles escrits per dirigents de la Lliga, com Cambó, Ventosa, Duran, etc. i dient "Creo que a ellos les gustaría mucho que el Rey se hubiera enterado", carta 26 juliol 1929, caixa 15601 (AP).

38. Joan Anton Güell i Lòpez (1874-1955), segon comte de Güell, era nét de dos importants empresaris, Joan Güell i Ferrer i Antonio López, primer marquès de Comillas. Home proper a la Lliga Regionalista, també tenia bones relacions personals amb el rei, que havia concedit al seu pare Eusebi el títol de comte de Güell l'any 1900. Era "Caballero de la Cámara de S.M. Alfonso XIII".

39. Damià Marcu i Bisa (1863-1935) era un important empresari dels ferros, propietari de la famosa fàbrica d'automòbils Hispano-Suïza. A causa de la seva bona relació amb el rei des de 1914 havia creat diverses fàbriques de material militar. Era un home proper a la Lliga Regionalista, fins al punt que l'any 1916 va ser nomenat recaptador dels ajuts econòmics que feien al partit els empresaris i homes de negocis de Catalunya.

40. Claudi Lòpez i Bru (1853-1927), segon marquès de Comillas, era un dels homes més rics d'Espanya, estava molt introduït a Palau reial des de l'etapa de la regència de Maria Cristina. Tenia estretes relacions professionals amb Francesc Cambó, atès que Comillas era el president i el principal accionista del Banc Hispano Colonial i fou el primer president del consell d'administració de la CHADE, la gran empresa elèctrica creada per Cambó.

41. Joaquim Maria de Nadal i Ferrer (Barcelona 1883- íd. 1972), fill de l'alcalde de Barcelona Josep Maria de Nadal, era "gentilhombre de cámara" d'Alfons XIII i va militar successivament en les joventuts mauristes, a la Federació Monàrquica Autonomista i a la Lliga Catalana. Fou secretari polític de Francesc Cambó de 1930 a 1936.

42. Pilar Itúrbide era filla dels ducs de Parcent, vells amics de Francesc Cambó, i com a princesa consort tenia fàcil entrada a Palau i fou bona amiga de la reina Victòria Eugènia.

43. Jacobo (Jimmy) Fitz-James Stuart y Falcó, duc d'Alba (Madrid 1878- Lausanne 1953) tenia una molt estreta relació amb Alfons XIII des de petit. Cambó el va tractar molt a l'estiu de l'any 1916 quan van estar junts a l'Hotel Palace de Saint Moritz. En una carta a Joan Ventosa, Cambó, referint-se a ell, escriu: "al Congrés, tot just ens saludàvem, i aquí hem intimat molt. Com tu saps, és íntim del Rey: procuro qu'és cuidi de fer, prop del Rey, la gestió de que varem parlar pocs dies abans d'anar-nem." Carta de Cambó a Ventosa del 27 d'agost de 1916. Fons Borràs (BC)

44. En una carta a Joan Ventosa, del 7 d'agost de 1916, Cambó deia: "Escriuré unes cartes al Rei per a publicar-les a La Veu o al Debate explicant tot lo que podria i deuria fer el Rei en aquest moment." Fons Borràs, BC.

polítics com Santiago Alba es guanyessin el suport reial a còpia de fer concessions econòmiques als militars.⁴⁵

A finals d'aquell mateix any de 1916 es va produir una situació excepcional per a Cambó i els parlamentaris catalanistes, que aquest va explicar a Prat de la Riba de forma sintètica: o feien de nacionalistes catalans o actuaven amb l'ambició de ser "homes de govern", a Madrid.⁴⁶ El pragmatisme de Francesc Cambó es manifestava en aquell moment tenint present la possibilitat d'opcions polítiques totalment oposades. Però no sols especulava respecte al paper del catalanistes dins la política espanyola sinó que també es plantejava buscar solucions ben diverses a la crisi política espanyola. Així, davant el bloqueig del parlament, Francesc Cambó a voltes defensava la possibilitat de donar suport a opcions de caràcter autoritari —una dictadura—, si així es podien tirar endavant les reformes que considerava necessàries;⁴⁷ i a voltes manifestava la seva confiança que la política que estaven seguint podia servir perquè el canvi polític vingués per una via clarament constitucional, per una transformació del parlament espanyol liderada pels catalanistes.⁴⁸

45. Cambó, en una carta a Joan Ventosa, del 12 d'octubre de 1916, es queixava del suport del rei a Santiago Alba, perquè aquest presidís "un govern d'autoritat" (dictatorial). I en concret denunciava el compromís d'Alba amb Alfons XIII que, si s'aproven els nous ingressos fiscals, proposaria "de treure-li 70 milions pera 'ls astilleros de la ria de Vigo". Fons Borràs (BC).

46. "Tenim dos posicions a adoptar: 1ª Actuar merament de partit nacionalista plantejant amb caràcter greu el plet de les delegacions i fent qüestió fins el punt d'obtenir el Projecte autonomista si no se ens dona satisfaccions. Segón: Actuar d'homes de govern presentant esmenes que millorin i cara alterin per complet el Projecte del govern. Lo més facil es lo primer. Difícil pero prestigiós lo segon." Carta de Francesc Cambó a Enric Prat de la Riba del 5 de novembre de 1916. Fons E. Prat de la Riba, ANC.

47. Així el 24 de novembre de 1916, Cambó escrivia a Ventosa el següent: "En aquesta situació, se 'ns presenten dos camins a seguir: o aprofitar la ocasió pera exercir una dictadura d'unes setmanes, conseguint que en elles s'aprovin els projectes que interessin a Catalunya i a Espanya en general... o fer tota rotació imposible i provocar un capgirell. Lo primer, jo ho veig de la manera següent: entendrens amb l'Alba, en Quesada i potser en Sánchez-Toca i redactar amb ells —imposant nos nosaltres— els projectes que volgüesim que s'aprovin... veig difícil aconseguir les delegacions, encara que podriem conseguirne alguna, i un tracte millor pera la Diputació, la Mancomunitat i l'Ajuntament de Barcelona... Tot el problema està en un joc d'habilitat pera que sembli que empenyem pera que 's facin coses... i anem impedit que 's puguin fer, acusatnc al govern de que no's fassin!" Fons Borràs (BC).

48. En una carta a Ventosa, de desembre 1916, Cambó deia: "en el ple del Parlament vindrà la transformació de la política espanyola i s'anirà a rodar el torn dels partits. Estem esplèndidament situats, totes les minories (menys la datista) accepten la nostra direcció i som els àrbitres del Parlament." Fons Borràs (BC).

30 d'octubre de 1917: Cambó convenç Alfons XIII de fer un govern de concentració. "Era l'hora de canviar de política"

1917 va ser un any decisiu per a les relacions entre el rei d'Espanya i Francesc Cambó. El legislatiu espanyol es mostrava incapaç d'aprovar cap projecte de llei de rellevància i es trobava totalment bloquejat com a conseqüència de la gran fragmentació dels partits. A més, la gran majoria dels dirigents dinàstics començaven a estar espantats i contemplaven com una possibilitat l'esclat d'una revolució social, atès que mentre la crisi econòmica s'agreujava, el sistema polític semblava no tenir mecanismes per a renovar substancialment el seu funcionament. Fins i tot el mateix Alfons XIII considerava que el sistema del torn en el poder dels partits dinàstics ja no era operatiu.⁴⁹

Els dos polítics que semblaven significar llavors les esperances d'un canvi eren el castellà Santiago Alba i el català Francesc Cambó. L'un era ministre d'Hisenda del govern Romanones, que es trobava en plena crisi, l'altre era el cap d'una oposició que no podia anar més enllà de no deixar actuar el govern. Tots dos eren conscients, però, que s'estaven anul·lant mútuament amb els seus vehements enfrontaments parlamentaris. A la primavera del 1917 s'iniciaren unes discretes converses entre Alba i Cambó en el curs de les quals, ja a l'abril de 1917, el polític castellà proposà una solució extrema: constituir un govern de concentració, acabant així amb els governs d'un sol partit, el liberal o el conservador. Però aquest nou govern, integrat pels "més capaços", entre ells Cambó, hauria d'actuar de forma "dictatorial". Aquesta solució extrema comptava, segons Alba, amb el suport d'Alfons XIII. Cambó va avaluar amb preocupació els pros i els contres d'afegir-se a una opció tan arriscada com aquella.⁵⁰

49. "L'Alba està convençut de que, si no s'actua molt internament, ve la revolució al venir la gana. En Maura i en Cierva (amb quins vaig tenir ahir una junta professional) tenen el mateix criteri. Segons m'ha dit l'Alba, el Rey pensa 'l mateix i veu que cap dels dos partits de torn te la suma d'homes necessaris pera afrontar la situació." Carta de Francesc Cambó a Joan Ventosa, d'abril 1917, Fons Borràs (BC).

50. "El Rey apreta a l'Alba pera que no surti del govern dientli que es l'unic home amb qui confia d'entre 'ls que avuy governen... Amb l'Alba hem tingut avuy una llarga conversa, m'ha explicat tot lo que passa dintre del govern, la seva posició, i la impossibilitat de seguir com fins ara. M'ha parlat de la formació d'un govern de concentració en que hi entressim els 5 o 6 más capasos de la política espanyola pera eserni una dictadura. Diu que el Rey hi estarà conforme. M'ha preguntat si nosaltres estariem disposats a entrahi. Jo no he contestat res en concret. M'ha demanat que dilluns, al tornar de S. Sebastián, l'avisí per parlar

En aquestes complexes circumstàncies, les relacions entre el rei Alfons XIII i Francesc Cambó van prendre un rellevància notable. L'un, el cap de l'Estat, era una peça clau en qualsevol iniciativa de canvi: calia el seu consentiment i el seu suport. L'altre, el polític catalanista, era el principal promotor i dirigent de la més destacada iniciativa renovadora de la vida política espanyola: l'Assemblea de Parlamentaris de Barcelona, de juliol de 1917. En aquest acte "subversiu", un important grup de parlamentaris van demanar al rei i al govern Dato la immediata reunió de les Corts perquè, amb funcions de constituents, deliberessin sobre tot un seguit de qüestions (problema militar, situació econòmica i social, etc.), però molt especialment sobre la reorganització de l'Estat i l'autonomia de les regions i els municipis. De fet, la pretensió de fons era aconseguir un règim d'àmplia autonomia per a Catalunya dins d'un nou marc estatal descentralitzat.

Ara bé, no deixa de ser molt significatiu del tacticisme hàbil de Francesc Cambó el fet que, mentre apareixia davant l'opinió pública com el líder màxim del moviment quasi revolucionari de l'Assemblea, per altra banda estava en contacte discret i confidencial amb Alfons XIII. En efecte, en aquests moments crítics d'enfrontament entre el govern conservador presidit per Eduardo Dato i el moviment dels assembleïstes, Cambó utilitzà els oficis de persones com el comte de Güell, per mantenir contactes amb el monarca. Com ja hem dit, Joan Anton Güell i Lòpez era cunyat de "Pepitu" Bertran i Musitu, un dels col·laboradors de Cambó, i tenia una fàcil relació amb el Palau Reial.⁵¹ També Joaquim Maria de Nadal actuà d'intermediari entre Alfons XIII i Francesc Cambó. Segons va explicar en les seves memòries el que després seria secretari polític de Cambó, Alfons XIII arribà a oferir al polític catalanista que si l'Assemblea no se celebrava afavoriria la constitució

llargament amb ell... Com a manera d'entrar, fora la més gallarda pera nosaltres. Ara, no hem d'oblidar que, o bé fracasarem i la revolució ens passarà pel damunt i nosaltres no podriem dirigirla, o bé si triomfem, adquiririem prestigi personal, pero solidariem l'estatu quo i ajornariem la solució del plet nacionalista." Carta de Francesc Cambó a Joan Ventosa, abril 1917. Fons Borràs (BC).

51. El mateix comte de Güell esmentava en 1918 de "mi intervención mediadora en los (sucesos) del año anterior", carta de Joan Anton Güell a Emilio Torres, secretari particular d'Alfons XIII, del 17 de desembre de 1918, Archivo de Palacio (AP). També citen aquesta carta J. Tusell i Genoveva G. Queipo del Llano, *op. cit.*, pàgina 308.

de “un Gobierno de concentración en el que la Lliga pudiese contar con dos o tres carteras”.⁵²

Cambó no desitjava un canvi de règim, sinó tan sols modificar profundament el funcionament del sistema polític de la Restauració i acabar amb el sistema del govern exclusiu dels partits dinàstics. Per aconseguir això, era fonamental convèncer Alfons XIII de la necessitat de canviar els criteris per nomenar els caps de govern. I això encara més després de la vaga general d'agost de 1917, quan les esquerres havien intentat aprofitar la crisi política per anar molt més enllà dels projectes reformistes de la majoria dels assembleistes. Calia acabar amb els governs monocolors d'uns partits febles i dividits, i constituir amplis governs de concentració amb la presència, entre d'altres, dels catalanistes. Només així podia avançar-se seriosament vers les reformes polítiques necessàries i l'autonomia catalana. El rei era, per tant, l'element clau per aconseguir aquest canvi, mentre que Cambó apareixia clarament com el líder del moviment renovador. L'entesa entre tots dos semblava tan necessària com inevitable.

Pel setembre de 1917, Cambó estava plenament convençut que el desprestigi dels partits dinàstics, i en general de la vella política, era tan gran, que l'opinió ciutadana no permetria que tot continués igual. En una carta a Antoni Maura, el polític catalanista assenyalava que el paper polític del rei Alfons XIII era decisiu en aquelles excepcionals circumstàncies: d'ell depenia, en gran mesura, “*continuar la política de ficción*” o no.⁵³

52. Joaquim Maria DE NADAL, *Memòries. Vuitanta anys de sinceritats i de silencis*, Barcelona, Editorial Aedos, 1965, pàgina 270.

53. “Creo que jamás fue tan grave, pero creo a la vez, que nunca estuvo tan cerca el remedio. En la conciencia de las gentes está enormemente extendida la convicción de que se impone un cambio radical en las costumbres y en las organizaciones políticas: el desprestigio de los gremios políticos es tal que la opinión no consentirá mucho tiempo que ellas rijan la vida pública y si el poder moderador se empeña en imponerlas al país, vendrá, a no tardar, una convulsión revolucionaria (de) verdad, muy distinta de las grotesca aventura del mes pasado... A mi entender, lo más grave que hoy podría ocurrir sería que la Corona entregase al actual gobierno el decreto de disolución de Cortes, que implicaría el encargo de continuar la política de ficción que el país entero repudia.” Carta de F. Cambó a A. Maura, del 19 de setembre de 1917, Fundació Antoni Maura.

El dia 20 d'octubre de 1917, una carta de l'empresari Damià Mateu a Francesc Cambó anunciava al polític català la possibilitat que Alfons XIII acceptés la proposta del president del govern, Eduardo Dato, de dissoldre les Corts. Mateu, que s'oferia com a mitjancer entre el monarca i el polític catalanista, li deia: *"Sólo tu puedes lograr que no siga este camino, si te ves con fuerzas suficientes para convencerle de que está equivocado; de que constitucionalmente debe obrar de otro modo, y de que el bien de la Patria impone la formación de un Gobierno de concentración. Si quieres tener una audiencia con el Rey, de modo público, antes o después de la Asamblea que teneis preparada o convocada para últimos de este mes, solicítala; y si quieres, lo haré yo en tu nombre, y el Rey te la otorgará y te recibirá con los brazos abiertos. Puedo asegurarte que no tiene animosidad contra tu persona; y que cree que tienes fuste, no sólo para ser Ministro, si no para ser jefe de Gobierno."*⁵⁴ Aquest elogiós comentari sobre Cambó atribuït al monarca reflecteix clarament el destacat protagonisme assolit llavors pel polític catalanista, considerat ja un home d'estat rellevant. A finals del mes d'octubre, caigut ja el govern del conservador Dato, els dirigents de la Lliga Regionalista estaven convençuts que Francesc Cambó i Joan Ventosa, amb tota possibilitat, entrarien en el futur govern de concentració del qual tothom parlava i que, segurament, seria presidit per Antoni Maura, o per Joaquín Sánchez de Toca o per Manuel García Prieto.⁵⁵

El 30 d'octubre de 1917, mentre Francesc Cambó presidia la segona sessió de l'Assemblea de Parlamentaris, ara a l'Ateneo de Madrid, fou cridat per entrevistar-se oficialment amb el rei. L'entrevista havia estat també gestionada per la duquessa de Dúrcal, que fins i tot va portar Cambó al Palau Reial en el seu cotxe. En aquella transcendental reunió, el polític catalanista proposà al monarca la formació d'un govern d'amplíssima i sincera concentració de partits, però que, per assegurar

54. Carta de Damià Mateu a Cambó del 20 d'octubre de 1917. Citada per Jesús Pabón, *op. cit.*, pàgina 555.

55. "Al punt a que tot ha arribat, encara que nos hagi de costar un sacrifici, no hi ha altre camí que fer-ho, si com es desprèn tot es profitós per a Catalunya, i mai l'ocasió vindrà millor que ara la teva entrada i la d'en Ventosa al Ministeri"; carta de Lluís Duran a Francesc Cambó del 27 octubre 1917. Segons Duran, l'ordre de preferències de caps del futur govern de concentració seria "Maura, sino Sanchez Toca, sino García Prieto". Fons L. Duran i Ventosa (ANC).

la netedat de les futures eleccions, el ministeri de Governació havia de ser ocupat per una persona independent, per algú que no milités en cap partit.⁵⁶ Un dels comentaris més curiosos que va fer Cambó, a la sortida de l'audiència reial, al periodista català Rafael de Marquina, referint-se al rei fou: "És un noi simpàtic." Cal recordar que llavors Cambó tenia 41 anys i Alfons XIII 31.

Alfons XIII cridà, en primer lloc, Antoni Maura per tal d'encarregar-li la constitució d'un govern d'àmplia coalició, però fracassà. El mateix Cambó, en el curs d'una llarga conversa amb Maura, es negà a acceptar la condició de "ministre sense cartera" d'un hipotètic govern de concentració que presidiria Maura. Aquesta negativa estava fonamentada en la creença que Maura no era llavors el polític que el país necessitava. Cambó, confiat que Alfons XIII complís "*el que va convenir amb mi*", pensava que immediatament el rei encomanaria a Manuel García Prieto la formació del govern de concentració.⁵⁷

L'endemà de l'entrevista entre Cambó i Alfons XIII, el dia 1 de novembre de 1917, es constituí el nou govern presidit per García Prieto. Era el primer govern de concentració o de coalició en tota la història de la Restauració atès que al costat de conservadors i liberals, aplegava els dos primers ministres catalans des de la majoria d'edat del rei: Joan Ventosa, de la Lliga Regionalista, i Felip Rodés, reformista. Fins llavors, des de 1902 a 1917, sobre un total de 180 ministres, cap d'ells no havia estat català.

Francesc Cambó, que s'havia estimat més reservar-se per a un immediat futur, considerà la formació d'aquell govern com una gran "victòria" política de la Lliga Regionalista i del moviment dels

56. J. PABÓN, *op. cit.*, pàgines 566-567; J. TUSELL i G. G. QUEIPO DE LLANO, *op. cit.*, pàgines 308-309; F. CAMBÓ, *Memòries, op. cit.*, pàgina 267.

57. En una carta a Lluís Duran i Ventosa, d'un dijous d'octubre de 1917, Cambó explicà la seva conversa amb Maura i com aquest l'informà que pensava proposar a Cambó, Villanova, García Prieto, Azcárate i Sota ser ministres sense cartera. Però com que la majoria no acceptaven, ni tampoc Cambó, "m'ha dit que la meua negativa l'obligava a declinar l'encàrrec que tenia del Rey de formar un ministeri de concentració... Per ara 'l Rey compleix perfectament lo que va convenir amb mi. Si ho segueix complint, ara cridarà a n'en Prieto pera que formi un govern d'acort amb les conclusions de la Asamble. Es també possible que 'l Rey cridi a Palau els ex-presidents del Consell i de les Cambres i a mi, pera que tots junts, deliberem amb ell sobre la solució de la crisi. Ara, l'únic perill que tenim, es que vinga un ministeri homogeni, maurí o liberal. No ho crec, i en el cas que vingués, duraria poc. Espero guanyarem la partida." Fons L. Duran i Ventosa (ANC).

assemblearis, atès que s'havia acabat amb el sistema del torn de la Restauració, la qual cosa afeblia notablement els partits dinàstics. Creia que les noves circumstàncies podien, fins i tot, facilitar el seu accés a la presidència del govern espanyol atès que considerava que els renovadors tindrien una notable força a les futures Corts. Era notablement optimista davant l'immediat futur.⁵⁸

Els polítics catalanistes estaven exultants amb el comportament del monarca atès que, gràcies a l'actitud d'Alfons XIII, no sols s'havia superat una situació política ben difícil sinó també iniciat una etapa esperançadora: *"El Rey s'ha portat molt bé, i tant si ho feu per iniciativa propia, com perquè li haguessis indicat, ha guanyat molt en prestigi, i potser s'ha salvat. Per que si no arriba a fer-se aquest govern, espanta lo que hauria pogut succeir. La impressió aquí, també no pot ser millor. Tothom està molt content."*⁵⁹ Llavors la tesi política de Cambó, manifestada a la seva conferència al Palau de la Música de Barcelona, el 16 de gener de 1918, era ben clara. El canvi havia vingut perquè Alfons XIII havia entès perfectament el que pretenien els assembleistes del mes de juliol. Ara tocava defensar el protagonisme polític del monarca atès que, segons Cambó, *"el Rei havia obert camí normal i constitucional als homes de l'Assemblea de Parlamentaris"*.⁶⁰

Però les coses no serien tan fàcils com esperaven els catalanistes. En molt poc temps, tan sols uns mesos, bona part de les seves esperances es van veure frustrades tant pel comportament dels vells dirigents dinàstics, no disposats a deixar el terreny lliure a Cambó i els seus, com pel canvi d'actitud del mateix Alfons XIII.

58. En una carta de F. Cambó a L. Duran, d'un dilluns de començament de novembre de 1917, deia: "Per lo que veig en els diaris de Barcelona me sembla que aquí no 's donen prou compte de la veritat de la nostra victoria. En cambi a Madrit, se'n dona compte tothom. Amb una solució Alba, se creava un partit albista; amb una solució Maura, un partit maurí, amb en García Prieto, queda desfet el partit lliberal i no pot crear res al seu entorn. Si jo hagués volgut, m'haurien ofert la Presidencia del Consell a mi, però jo hauria fracassat ara. En cambi, en les Corts vinents jo seré President del Consell amb unes Corts adictes. Aquí, en els calculs que fan els professionals ens donen 150 diputats. Jo crec que 'n tindrem molts més, i que, si no la majoria absoluta, serem el grupo predominant. Comencen a venirne oferiments i adhesions de tota arreu. Jo, per ara, no accepto més que 'ls de la gent millor. Espero que podrem triar i fer una magnífica clecció." Fons L. Duran i Ventosa (ANC).

59. Carta de Lluís Duran i Ventosa a Francesc Cambó de divendres 22 (octubre ?), fons L. Duran i Ventosa (ANC).

60. J. PABÓN, *op. cit.*, pàgina 590.

Un breu repàs a la correspondència política de Francesc Cambó dels anys 1917 i 1918 és prou revelador dels canvis constants en les seves apreciacions sobre la situació política espanyola i el fàcil que era passar de l'eufòria exultant al total pessimisme. Així, pel novembre del 1917, ja apareixen els primers advertiments de Cambó a Ventosa, ministre d'Hisenda, respecte a la conveniència de no confiar-se atès que el canvi polític no estava consolidat.⁶¹ I ben aviat van arribar els símptomes de decepció de Cambó, conscient de l'errada política que significava el govern García Prieto: el mateix president del govern i alguns líders dinàstics estaven posant-se d'acord, a esquenes dels homes de la Lliga, per a manipular les properes eleccions en favor seu i el fracàs de tota aquella operació política del govern de concentració podia provocar la "deshonra" dels catalanistes.⁶² I aviat vingué el pessimisme i la consideració que, davant la imminent caiguda del govern García Prieto, era millor "*no parlar amb el Rei... ja que la crisi pot portar la caiguda del règim*".⁶³ Així, tres mesos després de la formació del govern de concentració de García Prieto, Cambó donava ja pel fracassada aquella operació política i estava preocupat i indignat pel "*carreró en que ens ha ficat la nostra bona fe i la desllealtat dels altres*".⁶⁴ I davant d'aquesta difícil situació, i de la "*falta*

61. L'advertiment de Cambó a Ventosa era ben clar: "En el primer moment es manifesti 'l'proposit de retornar a la vella política, nos haurem de cuadrar en absolut." Carta de F. Cambó a J. Ventosa de novembre de 1917. Fons Borràs (BC).

62. En una carta de F. Cambó a J. Ventosa, de gener de 1918, es deia: "En sembla que en Prieto ens està prenent el pel amb molta gràcia i que administra admirablement la seva ingenuïtat i la seva aparent conteria... cal fer més política que administració, perquè si en les eleccions fracasem, la nostra actuació governamental estarà ben llesta i haurem estremar les estridències, pera refernos del fracàs de la nostra intervenció en el govern." A una altra carta de F. Cambó a J. Ventosa, del 14 de gener de 1918, escrivia: "Es evident que en Prieto s'ha posat d'acord amb Dato i Romanones per fer un encasillar general" (...). "un govern liberal protegit per Dato, no sols deshonra el moviment de renovació, sino seria la nostra deshonra. El país s'adonaria per enganyat i la convicció de que, dintre de la Monarquia, no pot anar-se a un canvi, s'estendrà per tot arreu. Nosaltres, encara que aumentats en número, estariem sense cap autoritat moral al Parlament. Forem rebutjats per dretes i esquerres, i la nostra campanya d'oposició, apareixeria com a un despit de la nostra derrota, com aquestes Corts s'havien format sota la nostra inspecció i sota la nostra protecció, apareixeriem, o com a rebutjats pel sufragi, o com a víctimes d'una enganyifa. Una cosa i altre tiraria damunt nostre el pes d'un ridícul que ens comportara a la impotència." Fons Borràs (BC).

63. Ídem.

64. En una carta a J. Ventosa, del 6 de febrer de 1918, Cambó sostenia: "la solució donada a la crisi del 30 d'Octubre ha fracassat en lo fonamental de la seva finalitat: crear un poder parlamentari fort i prestigiós, que fos la base i fonament de tots els altres poders constitucionals. I, com aquella solució la varem idear i imposar nosaltres i com les eleccions han sigut presidides per un govern en que nosaltres participavem, el fracàs ens agafa de ple a ple." Fons Borràs (BC).

d'autoritat del Parlament", que ni governava ni deixava governar, pensava que no hi havia altra possibilitat que recórrer a una opció excepcional, un govern autoritari que tingués, evidentment, el suport d'Alfons XIII i de "*les bayonetes*", és a dir de l'exèrcit.⁶⁵

No és el primer cop que en la correspondència de Francesc Cambó es fa referència a una solució autoritària civil avalada per Alfons XIII i pels militars. I, evidentment, tampoc no era el primer polític de la Restauració que s'ho plantejava. Ara bé, Cambó considerava que per tirar endavant aquesta arriscada opció calia que els catalanistes arribessin a convèncer l'opinió pública espanyola de la necessitat d'una dictadura i que els dictadors havien de ser ells. I, a més, era necessari guanyar-se el suport dels militars, atès que calia "*el concurs de les bayonetes*".⁶⁶ Davant la greu crisi del sistema polític espanyol, amb la paràlisi del parlament i la ineficàcia dels governs, Cambó considerava que era fonamental deixar clar al monarca, i a tot Espanya, que els catalanistes eren necessaris per a governar el país, perquè eren els més capaços: "*Hem de fer comprendre al Rey i a Espanya, que'ns necessiten en el govern, però que no hi entrarem, sino a cambi de la previa concessió de la autonomia.*"⁶⁷

65. "El fet és que, fracassat l'intent, perfectament constitucional, encarnat amb la solució donada a la crisi del 30 d'Octubre, ja no veig més solució a la crisi de la política espanyola, que un cop d'Estat: que un govern, apoiat en el Rei i en les bayonetes, fassi lo que no podrà fer el Parlament en que com molt bé digueres al Rei - els antics tinglados no tindran prou força per a governar, però en tindran prou per a subsistir i no deixar governar als altres, amb la esperança de que vingui el restabliment del torn en son favor." Carta de Cambó a Ventosa del 6 de febrer de 1918, Fons Borràs (BC).

66. "A les noves Corts les forces de la antiga política no estaran prou tritades per a que es produixin grans concentracions que puguin arribar a ser fusions definitives. Hi hauria el perill, a no ser la nostra actuació, de que aquestes Corts, fetes amb el programa de substituir el sistema del torn, vinguessin a restablir-lo. Però, si nosaltres serem prou forts per a impedir que es restableixi el vell sistema de torn, no podem fer-nos la il·lusió de que, d'aquestes Corts, en poguem treure cap solució favorable. Haurem de ser nosaltres qui fassi impossible la vida d'aquestes mateixes Corts que, aparentment, són la nostra obra, i creem la convicció de que s'ha d'anar a la dictadura, i donem la sensació de que els dictadors hem de ser nosaltres. La cosa no és fàcil, però no és impossible.

Crec hem d'oposar-nos a que les reformes militars s'aprobin per Decret, porque això donaria a n'En Cierva una força formidable i ens treuria a nosaltres un dels elements necessaris per a la dictadura: el concurs de les bayonetes. - A les Corts, en la discussió de les reformes, nosaltres podem apoderar-nos de l'exèrcit." Ídem.

67. En una carta de Cambó a Lluís Duran, sense data, però que sembla del mes de març de 1918, es deia: "Es precis que anem a les Corts, estant en la oposició, i que allà donem la sensació, d'una banda, de que no reuim ni admetem aplassaments als nostres ideals, i, de l'altra, que som la única gent capàs de governar a Espanya. Hem de fer comprendre al Rey i a Espanya, que'ns necessiten en el govern, però que no hi entrarem, sino a cambi de la previa concessió de la autonomia." Fons Duran i Ventosa (ANC).

Sorprèn realment que, cinc anys abans del cop de Primo de Rivera, entre els polítics de la Restauració es parlés amb una certa naturalitat d'anar cap a una sortida autoritària i anticonstitucional amb el beneplàcit del rei i el suport militar. Tal vegada és una clara mostra no sols del notable descrèdit del sistema polític de la Restauració, sinó també de la feblesa de les conviccions democràtiques de bona part dels dirigents polítics. Per altra banda, la necessitat del recurs a Alfons XIII i a l'exèrcit per tirar endavant l'opció autoritària civil atorgava al sobirà i als militars un paper decisiu.

El mateix Cambó explica que en aquells moments les seves relacions amb el rei eren estretes i cordials: *"En 1918 i els primers mesos de 1919 vaig tenir el màxim de prestigi prop de Don Alfons, que sentia per mi, en aquells moments, una vivíssima simpatia... que es transformà en aversió en el mateix 1919"*.⁶⁸ Fou en aquesta conjuntura que tindran lloc algunes de les entrevistes de més gran rellevància entre el rei i Cambó.

La primera es va produir davant la crisi del govern de concentració de García Prieto, el 9 de març de 1918. En aquella ocasió el polític catalanista proposà al monarca la formació d'un nou govern, però aquest cop presidit per Antoni Maura. El rei, però, no va donar cap resposta clara. A la sortida de l'entrevista Cambó va declarar a la premsa: *"Su Majestad no me ha contestado una palabra."*⁶⁹ Finalment, la nit del 20 de març de 1918 es van reunir Antoni Maura, Francesc Cambó i Alfons XIII. El monarca, sembla que convençut dels arguments de Cambó, va amenaçar d'anar-se'n d'Espanya si no es formava immediatament un govern de concentració presidit per Maura en el qual Cambó ocuparia el ministeri de Foment.⁷⁰ El nou govern, batejat pomposament de "gobierno nacional", es va constituir l'endemà, el 21 de març de 1918. Hi eren presents els principals dirigents dels partits dinàstics: els conservadors Maura, Dato i González Besada; els liberals Romanones, Alba i García Prieto; els dos més destacats dirigents de la Lliga Regionalista, Cambó i Ventosa, i dos militars, el general Marina i l'almirall Pidal.

68. F. CAMBÓ, *Dietari*, op. cit., pàgina 897

69. J. PABÓN, op. cit., pàgina 601.

70. F. CAMBÓ, *Memòries*, op. cit., pàgina 275, i J. PABÓN, op. cit., pàgines 603-605.

Cambó era conscient de l'arriscada jugada política que significava la seva presència en un govern espanyol, però considerava que l'opció era ben clara: “era ara o mai.” Si aquell govern es consolidava, ell podia ser “el motor” dels canvis polítics espanyols. Però si fracassava, podia caure la mateixa monarquia, obligant llavors els catalanistes a mirar solament de “salvar Catalunya”.⁷¹

Francesc Cambó, ara com ministre de Foment, va tenir una relació molt més freqüent i estreta amb el Rei. Fins i tot durant el mes d'agost d'aquell any 1918, a petició del monarca, va fer de ministre de jornada durant la visita d'Alfons XIII a Astúries. Fou llavors quan Cambó va pronunciar el seu famós discurs a Covadonga, on va afirmar que s'estava encetant una nova reconquesta d'Espanya.⁷² Quan poc després lliuri al rei els volums dels projectes de ferrocarrils del Ministeri de Foment, Cambó va escriure una dedicatòria entre protocol·lària i adolorada: “Puedo asegurar a Vuestra Majestad que su constante estímulo tiene parte principal en la obra que tengo la honra de ofrecerle.”⁷³

La paralització dels projectes pactats i l'incompliment de moltes de les expectatives van provocar problemes dins del govern “nacional” de Maura. Per altra banda, les fòbies del monarca envers alguns ministres no feien més que afeblir el govern.⁷⁴ A l'octubre del 1918, l'agudització de les tensions socials i l'ofensiva política dels republicans i socialistes van atemorir Cambó. Ell era conscient del perill que suposava per al govern i seus projectes reformistes, i especialment per a l'autonomia catalana, l'esclat d'un dur enfrontament entre esquerres i dretes que deixés en segon pla el plet català.⁷⁵ En resposta, el líder catalanista va

71. “Crec que aquest govern, o bé farà grans coses i jo espero ser-ne'l motor, i endurme la bandera, o caurà arrossegant la monarquia i posantnos en el cas de treballar sols pera salvar a Catalunya.” Carta de F. Cambó a L. Duran del 23 de març de 1918. Fons L. Duran i Ventosa (ANC).

72. F. CAMBÓ, *Memòries*, op. cit., pàgines 287-228 ; i J. PABÓN, op. cit., pàgina 640.

73. J. TUSELL i G. G. QUEIPO DE LLANO, op. cit., pàgina 319.

74. Així, en el curs d'una audiència amb el monarca, a Sant Sebastià pel setembre de 1918, Alfons XIII “va discordar-se” i va emplenar d'injúries el ministre d'Hisenda de llavors, el conservador Augusto González Besada. F. CAMBÓ, *Memòries*, op. cit., pàgina 290.

75. En una carta a Joan Ventosa, de l'11 d'octubre de 1918, que porta com a encapçalament “El Ministre de Foment”, Cambó escrivia: “la crisi s'ha resolt en forma contrària a lo volíem. Crec que ha sigut una mala solució la adoptada, pero crec, també, que no n'hi havia cap altre. Ha influït en nosaltres, a més de no trobarne cap altra situació, la sensació del perill d'obrirse a Espanya una lluyta de dretes i esquerres, que posés en segon terme 'l nostre plet. Com aquest perill no ha fet més que ajornarse per un parell de

optar per incrementar la propaganda nacionalista en suport d'una reforma constitucional que tingués present l'autonomia de Catalunya. Fou la campanya "Pro Autonomia Integral", que pretenia sustentat-se en la gran sensibilització nacionalista despertada a tot Europa pels projectes del president nord-americà W. Wilson. Per a Francesc Cambó, aquell moment polític era decisiu, per la qual cosa repetia constantment: "*ara és l'hora de Catalunya.*" No podien deixar passar l'oportunitat.⁷⁶ Així, considerava que calia preparar una gran ofensiva cívica i política, encapçalada per la Mancomunitat, en favor de l'autonomia catalana.⁷⁷ I fins i tot especulava sobre la possibilitat que, davant una crisi total de la política espanyola, es podria oferir com a alternativa al govern central de Madrid una sèrie de governs regionals aliats dels catalanistes.⁷⁸ I es

mesos, es precis que, en una actuació intensíssima, plantejem la urgència de la solució del plet català. Ara, es convenient que 'l govern que vinga després del actual siga un govern nostre, amb la bandera de la reforma constitucional i la autonomia. Per conseguir això, es precis donar la sensació de que la crisi no està resolta, sino ajornada i que la solució definitiva decidirà de la sort d'Espanya." Fons Borràs (BC).

76. En una carta de Cambó a Ventosa, del 12 d'octubre de 1918, que porta l'encapçalament "El Ministre de Foment", deia: "He recabat avuy den Maura la llibertat d'expressar el nostre pensament sobre'l present i'l pervindre de la politica espanyola. Crec ens es indispensable una activíssima propaganda nacionalista. Tinc motius de que, tant en Prieto, com en Romanones estan conformes amb anar a la reforma constitucional segons els acorts de la Assamblea. Així ho han manifestat a l'Alvarez. Naturalment, que, a l'hora de cumplirho, tornarien entera o buscarien un espedient dilatori.

Si el nostre plet està plantejat amb la major vivesa, al venir la crisis, el nostre pensament s'imposarà i, o desde'l govern o desde la oposició, imposariem les solucions autonomistes. Convé que la nostra gent se convensi de que *ara es l'hora* i que, si perdem la ocasió, estem ben llestos." Fons L. Duran i Ventosa (ANC).

77. En una carta de Cambó a Lluís Duran del 19 d'octubre de 1918, també amb l'encapçalament de "El Ministre de Foment", deia: "...crec hem de prepararnos pera donar la estrevada final en forma que siga eficaç i que, no obstant, no esveri a les nostres clases conservadores: Convé preparar, pera una data pròxima, un acte en que tota la representació de Catalunya reclami la autonomia. El que s'iniciés, i fins que's celebrés, estant encara nosaltres en el govern, no fora cap inconvenient: la nostra adhesió siguent ministres, donaria més lleu. Podria ser un acort de la Asamble de la Mancomunitat, o dels Ajuntaments de Catalunya reunits en la Setmana Municipal, o les dugues coses a la vegada, procurant que la coincidència tingués una espresió plàstica." Fons L. Duran i Ventosa (ANC).

78. "Jo preveig, pera'l moment en que deixem el govern, una forta crisis de poder i d'autoritat a Espanya, que dugui la sensació de que entrem a la anarquia. Pera aquest moment tenir preparades Junes Regionals que assumeixin el poder, pot apareixer com a única salvació i ser'l camí més planer pera anar a una organització federal. Jo prepararé que a les Vascongades, a Astúries, a Galicia, i fins a Castilla la Vella, sigui posible la constitució d'aquestos poders regionals si, com crec, ve un comens de desfeta." Ídem.

lamentava que, en aquell moment tan transcendental per a la causa de la Catalunya autonòmica, es trobés limitat pel fet de ser ministre.⁷⁹

També Joan Ventosa i Calvell, que era ministre de Proveïments en el mateix govern que Cambó, donava notables mostres de gran optimisme a finals d'octubre de 1918. En una llarga carta a Lluís Duran, Joan Ventosa feia una acurada anàlisi de la crisi dels partits dinàstics i de com s'havia aconseguit una clara hegemonia dels catalanistes de la Lliga dins la política espanyola. Ventosa estava plenament convençut que *"l'any 19 serà el de l'autonomia de Catalunya"*.⁸⁰

15 de novembre de 1918: Alfons XIII anima Cambó a resoldre el plet català. "Era l'hora de Catalunya"

La crisi final del govern Maura es va produir el 9 de novembre de 1918. El rei va nomenar llavors, de nou, Manuel García Prieto com a president d'un govern només integrat per liberals. L'experiència del govern "nacional" també havia acabat en un fracàs. Però ara la múltiple crisi espanyola anava acompanyada de l'impacte que estava produint el final polític de la Gran Guerra.

79. "Per, lo que convé per damunt de tot, es que a Catalunya se senti bé la transcendència del moment i la gent compregui que devem aprofitarlo. ¡Lo empipador que resulta que jo, en aquestos moments, tingui de fer de Ministre del Estat Espanyol." Carta de F. Cambó a L. Duran del 19 d'octubre de 1918. Fons Borràs (BC).

80. En una carta de Joan Ventosa a Lluís Duran del 27 d'octubre de 1918, que porta l'encapçalament de "El Ministre de Proveïments", es diu: "En Cambó, al contestar a l'Alba, ha fet el millor discurs que li he sentit. En ell va definir clarament la nostra situació i la nostra actitud, davant de la crisi que s'acosta. No governarem si no es per a resoldre íntegrament el problema català. Ara que la nostra hegemonia en la política espanyola es tan accentuada, que jo estimo possible que passin per tot i que acceptin l'autonomia política per tal que seguim governant. (...) Jo crec que hem de procurar treure tot el partit d'aquesta situació privilegiada, i no atenuar ni reduir el nostre programa. Tan Cambó com jo creiem fora millor que al caure aquest govern, no entressim immediatament, sino que 'ns succeís una altra situació que, fos quina fos, tindria vida curta i precaria. Però em temo que hi hagi tals dificultats per a constituir una situació sense nosaltres, que no sigui possible. Ara lo que es de desitjar es que aquesta interinitat s'acabi aviat, per que es molt desagradable i fins perillós això de governar a plaç fixo. Mentres tant, crec hem de seguir accentuant, com ja ho fem, l'afirmació nacionalista. I aprofito l'ocasió per felicitar-te per l'acort municipal relatiu a l'ensenyament del català.

Realment, estic convençut de que l'any 19 serà l'any de l'autonomia de Catalunya. Lo que es de doldre es que les glories i les prosperitats polítiques coincideixin amb les negreses de l'horrorosa epidemia que afecta Barcelona. Deu vulgui que s'acabi aviat i preservar-t-en." Fons Lluís Duran i Ventosa (ANC).

Francesc Cambó fou cridat a Palau pel rei, i de nou la duquessa de Dúrcal va fer de mitjancera.⁸¹ El 15 de novembre de 1918 va tenir lloc una famosa entrevista que ha estat notablement explicada i comentada pels historiadors, tot i que només en tenim la versió que va donar Francesc Cambó. El monarca estava notablement preocupat tant per la greu situació política espanyola (crisi dels governs i dels partits dinàstics, greus tensions socials, activisme de les juntes militars, qüestió catalana, etc.) com per la caiguda de les monarquies a Alemanya, a Àustria i un any abans a Rússia. Davant això, Alfons XIII incità Cambó a trobar una solució al problema català per tal d'alleugerir la crisi espanyola. En concret el monarca va oferir a Cambó el seu suport per tal que es donés satisfacció a les demandes catalanes. “Era arribada l’hora de Catalunya”, va poder exclamar eufòric Francesc Cambó.⁸² I així, immediatament, donà instruccions perquè la Mancomunitat activés un procés d’elaboració d’un projecte d’estatut que aconseguís el màxim suport polític i popular per tal de presentar-lo al més aviat possible a les Corts Espanyoles.

Segons l’historiador Jesús Pabón, Alfons XIII havia dit a Cambó que “*la autonomía catalana ya no atemoriza a nadie. Usted la ha hecho posible con su gestión en Fomento*”.⁸³ Aquesta afirmació reial semblava significar que l’autonomia catalana no seria obstaculitzada pels partits dinàstics quan es discutís a les Corts Espanyoles. Per a Javier Tusell, el rei havia donat a Cambó de forma confidencial el seu suport a la proposta autonomista catalana, malgrat que ho havia fet bàsicament per baixar la tensió política d’aquell moment. És a dir, responia més a una tàctica política que no pas a una ferma convicció.⁸⁴

Entretant, en plena etapa d’eufòria autonomista catalana, el dia 1 de desembre s’havia constituït nou govern liberal presidit pel comte de Romanones. Ara bé, la sorpresa i la decepció entre les forces catalanistes no va fer-se esperar gaire com a conseqüència de l’actitud hostil de totes

81. Jesús Pabón sosté que l’entrevista va tenir lloc el 14 de novembre, mentre que Cambó, a les seves *Memòries*, indica que fou el dia 15 de novembre. Després de consultar la premsa ens inclinem a pensar que l’entrevista fou en aquesta segona data. J. PABÓN, *op. cit.*, vol. II, pàgina 15.

82. F. CAMBÓ, *Memòries, op. cit.*, pàgines 298-300; i J. PABÓN, *op. cit.*, vol. II, pàgines 15-20.

83. J. PABÓN, *op. cit.*, vol. II, pàgina 16.

84. J. TUSELL i G. G. QUEIPO DE LLANO, *op. cit.*, pàgina 359.

les fraccions liberals i, fins i tot, dels dos líders conservadors més destacats, Maura i Dato, al projecte d'estatut d'autonomia. I per acabar de complicar les coses, es va desencadenar un important moviment d'oposició a l'Estatut català, dirigit inicialment per les diputacions provincials castellanes, que es va estendre i va tenir un gran ressò a Madrid. A principis de desembre de 1918 a la capital d'Espanya es van produir importants "manifestacions patriòtiques" de rebuig total a l'autonomia catalana.

Sovint se cita la famosa frase pronunciada el 10 de desembre de 1918 al Congrés per Niceto Alcalá Zamora, aleshores liberal reformista, en què afirmava que el problema de Cambó era que volia ser alhora el Bolívar de Catalunya i el Bismarck d'Espanya. El mateix Cambó va reconèixer a les *Memòries* que aquella frase "fou una estocada personal de gran efecte... que en el fons expressava una gran veritat".⁸⁵ Però, tal vegada, era molt més encertada una altra afirmació del mateix Alcalá Zamora, la que deia que "autonomía y hegemonía son dos cosas absolutamente incompatibles".

Els dies 10 i 11 de desembre de 1918, en el curs dels debats parlamentaris sobre el projecte d'estatut català, hi predominaren clarament els discursos en contra. Semblava com si el suport reial a la iniciativa autonomista catalana no hagués anat més enllà de la conversa privada amb Cambó. El punt culminant del debat parlamentari fou el discurs de Maura, clarament contrari al projecte autonòmic català. L'hostilitat manifestada pels diputats dinàstics havia estat molt superior a l'esperada i havia provocat la sorpresa i la indignació de Cambó. El projecte d'autonomia català, en aquelles condicions, difícilment podia prosperar.

Despitat i indignat, Francesc Cambó va escriure llavors una contundent carta al rei en la qual s'acomiadava d'ell, i de fet de la política institucional monàrquica. Aquest escrit venia a justificar el fet que, en senyal de protesta, tots els parlamentaris catalanistes havien decidit retirar-se del Congrés i del Senat. La carta, que es troba a l'Archivo de Palacio, havia estat escrita el 12 de desembre de 1918 a casa del duc d'Alba.⁸⁶

85. F. CAMBÓ, *op. cit.*, pàgina 303.

86. F. CAMBÓ, *Memòries, op. cit.*, pàgines 304-305; J. PABÓN, *op. cit.*, vol. II, pàgina 53. Pabón no cita la carta de Cambó al rei del 12 de desembre de 1918 tal vegada perquè no va consultar l'Archivo de Palacio. En canvi, sí que la comenten i la reproduïxen parcialment J. TUSELL i G. G. QUEIPO DE LLANO, *op. cit.*, pàgines 360-361.

Per la seva importància la reproduïm sencera:

“12-XII-18

Señor

“El resultado de la sesión de ayer significa el fracaso de toda nuestra actuación en la política española y el abandono de toda esperanza de que el problema catalán pueda tener la solución en que había cifrado todas mis ilusiones.

Un deber de lealtad política me obliga a proclamarlo así en el Parlamento antes de salir para Cataluña.

Crea V.M. que al escribirle estas líneas paso por el trance más amargo de mi vida.

Hoy, al despedirme de V.M., no quiero dejar de expresarle mi profundo reconocimiento por todas las atenciones que me han prodigado, como quiero decirle que, cualesquiera que sean las eventualidades que el provenir nos reserve conservaré siempre el mayor respeto y la mayor estima para la persona de V.M.

Enterado el Sr. Ventosa de esta carta me ruega quiera asociarle, ante V.M., a los propios sentimientos que le expreso.

Francisco de A. Cambó”⁸⁷

L'endemà Cambó explicava a Lluís Duran com havia anat la sessió al Congrés dels diputats i les reaccions davant la retirada dels parlamentaris catalanistes, i assenyalava la necessitat d'oferir a l'opinió catalanista una clara explicació del que havia passat.⁸⁸

La retirada de les Corts era una resolució arriscada i molt forta, atès que suposava una mena de trencament amb la política espanyola exercida per la Lliga i Cambó. I, a més, donava l'aparença que els catalanistes s'inclinaven cap a una opció més radical. Sembla clar que aquella acció

87. Carta de Francesc Cambó al marquès de Tovar, majordom de Palau, del dia 12 de desembre de 1918. Caixa 15601 (AP).

88. “En Ventosa i jo, amb tots els diputats, arribarem Dissapte. Pensem si fora convenient que en Ventosa i jo donéssim una conferència a la nostra gent. Ahir, si 'ls republicans no haguessin sigut tant infelisos, haurien provocat la caiguda del govern, creant una situació difícilíssima que podia portar les més greus conseqüències. Perduda la ocasió d'ahir, crec que 'l govern se salvarà... pera unes setmanes. Jo me n'alegro, perquè aixís lo nostre serà 'l fet capdal de la política espanyola.” Carta de Cambó a Lluís Duran del 13-XII-1918 (per error posa XI). Fons L. Duran i Ventosa (ANC).

estava motivada per donar una certa satisfacció a l'opinió catalanista mobilitzada i esperançada amb la perspectiva d'aconseguir ràpidament l'estatut d'autonomia. Ara bé, aquell gest dels parlamentaris catalanistes va ser molt malvist per l'opinió pública espanyola.

El mateix Francesc Cambó, uns dies abans d'aquella actuació, havia començat a plantejar-se si la retirada dels parlamentaris catalans era la millor opció. En aquelles difícils circumstàncies se sentia "*indecís i temorós*", atès que percebia clarament que "*els entusiasmes autonomistes de la nostra gent s'afebleixen*" quan les dificultats amenaçaven el procés autonòmic.⁸⁹

Segons Jesús Pabón, Francesc Cambó va considerar que el rei Alfons XIII l'havia enganyat en la famosa entrevista del 15 de novembre de 1918.⁹⁰ Amb el temps, el polític catalanista manifestarà una certa indulgència envers l'actitud del monarca, com ho manifesta a les seves memòries: "*M'havia impulsat a llançar la campanya pro autonomia integral!... No li'n vaig conservar cap rancor, car sabia que els Reis tenen el dret i fins el deure de mancar a tot compromís personal sempre que d'interès públic ho demani.*"⁹¹

Certament havia estat l'actitud hostil dels dirigents dinàstics la que havia fet impossible la solució del plet català. Cambó hauria preferit continuar dins del possibilisme parlamentari i governamental, però es va veure forçat a adoptar una actitud intransigent i retirar-se del Parlament. Malgrat això, dies després va fer un darrer intent i va pactar amb Romanones, el cap del govern, la constitució d'una comissió

89. En una carta de Cambó a Ventosa, de desembre 1918, aquell reconeixia: "...com més hi penso, més m'inclino a creure que farem un disbarat si ns retirem del Parlament: allí som més forts que a Catalunya i tenim més probabilitats de guanyar la batalla que aquí. Si ens retirem, provocant un estat revolucionari o semirevolucionari, el Parlament aprovarà 'l Pressupost i les lleis que el govern vulgui, en quatre dies. La nostra acció a Catalunya, li donaria forma parlamentaria i ambient d'opinió pera conseguirho. Aquí, ens remora la forma i ens divideixen les estregallades dels republicans. La gent socialment conservadora s'allunyarà de nosaltres i sortirem desfets de la aventura.

Jo noto que, a mida que 's veu menys segur el triomf normal de l'autonomia, ls entusiasmes autonomistes de la nostra gent s'afebleixen. Quan lo de la Asamble, varem sortir enfortits de la aventura perque entrarem en el poder. Ara 'n sortirem si vingués la república. Pero, com no vindrà, temo que 'n sortim mal parats. Per aquestes raelles veuràs com estic indecís i temerós. Miraré de veure abans de les 6 de la tarda." Fons Borràs (BC).

90. J. PABÓN, *op. cit.*, vol II, pàgina 20.

91. F. CAMBÓ, *Memòries, op. cit.*, pagina 311.

parlamentaria que abordaria el tema del projecte d'estatut. Però la comissió va fracassar rotundament.⁹² Des d'un primer moment Cambó va mostrar un gran escepticisme sobre el resultat d'aquest darrer intent fins al punt de considerar la conveniència d'assistir-hi segons quina fos la composició de la comissió.⁹³

La gran indignació de Cambó i dels catalanistes pel que havia passat al Congrés de diputats i per l'actitud del rei va tenir un ressò immediat a Barcelona. El dia 16 de desembre de 1918, en el curs d'un míting al Teatre del Bosc, Francesc Cambó va llançar la famosa i provocadora consigna: "*Monarquia?, República?, Catalunya!*" I poc després pronunciava una altra frase encara més significativa, que podia ser interpretada com una clara ruptura amb el mateix Alfons XIII: "*Ni hipotequem l'autonomia a la República, ni esperem la República per implantar l'autonomia, però no aturarem la nostra marxa perquè pugui caure la Monarquia.*" Era la proclamació absoluta de la prioritat nacionalista i de l'accidentalisme dels catalanistes respecte el tipus de règim que hi hagués a Espanya.

Era evident que, en aquell context, resultava del tot escandalós que un polític, que no feia ni un mes que era ministre del govern de la corona espanyola, manifestés públicament la seva indiferència davant el tipus de règim que podia haver-hi a Espanya. Era un refús directe a la persona del rei? Sembla que no. Més aviat es tractava de manifestar la seva indignació davant les conxorxes de la política dinàstica que obstaculitzaven l'autonomia catalana i pel fet que aquesta tasca d'obstrucció hagués comptat amb la complicitat, o l'assentiment passiu, del mateix monarca.

A l'Arxiu de Palació hi ha una carta del comte de Güell al rei Alfons XIII, del dia 17 de desembre de 1918, l'endemà del famós discurs d'en Cambó a Barcelona, en què l'aristòcrata català mostrava la seva confiança que Cambó i la Lliga mai no acabarien donant suport a

92. J. TUSELL i G. G. QUEIPO DE LIANO, *op. cit.*, pàgina 361.

93. "El dia que apareguin els noms dels que formen la comissió i haguem nosaltres de pendre l'acord de si hi anem i fem que la Mancomunitat demani a socialistas i reformistas que hi vaguin." Carta de F. Cambó a J. Ventosa del 24 de desembre de 1918, Fons Borràs (BC).

una república federal i considerava que encara era possible solucionar el problema català dintre de la monarquia. De totes maneres, Güell advertia el rei de la conveniència que els monàrquics catalans fossin autonomistes, atès que aquest era l'estat d'opinió de la societat catalana. I també insistia al rei sobre la necessitat de trobar una solució parlamentària al plet català, i pronosticava que, si s'aconseguia aquest objectiu, quan el monarca viatgés a Catalunya tindria una rebuda entusiasta.⁹⁴

Per la seva banda, Cambó, un xic espantat per l'enrarit ambient polític, demanava prudència als catalanistes de Barcelona i fins i tot criticava els articles massa radicals que publicava *La Veu de Catalunya* perquè “*ens fan molt mal*”. I advertia del perill que podria derivar-se de l'accentuació de les lluites socials i d'un desbordament del plet autonomista: “*Sense l'entusiasme catalanista el perill espartaquista fora molt major a Catalunya.*”⁹⁵

La tensió entre Francesc Cambó i el rei Alfons XIII es va incrementar notablement al llarg de l'any 1919 com a conseqüència del suport reial a la creació d'un partit monàrquic anticatalanista, la Unió Monàrquica

94. A la carta, el comte de Güell, entre altres coses, deia: “Aunque recuerdo los comentarios a que dio lugar mi intervención mediatadora en los del año anterior no ha obedecido en eso mi abstención ahora y si solo a saber que en los culminantes de la semana pasada estaba actuando mi tío Comillas y como a el le comunicaba mis impresiones he creído incesario el caso de informar directamente al Rey. (...) Creo que serian muchos los elementos de derecha que se alejarían de Cambó si este apoyara la solución de una República Federal... si se creyera en el *peligro inminente* de que se inclinara de ese lado podríamos los monárquicos reunir una cantidad importante de elementos de valía que intervinieran *para hacer que el problema Catalán sea resuelto dentro de la Monarquía* —pero para que estos elementos fueran en número suficiente para poder pesar tendrían que reducir su misión a lo que te digo, sin poder apoyar peticiones inferiores a la que formula la representación Parlamentaria de Cataluña, pues de querer estos elementos reducir las aspiraciones formuladas se encontrarían con un estado de oposición formidable en contra de su actuación y no serviría esta más que para dar más fuerza a los que preconizan como única solución la República Federativa.

PD Si se llega a un acuerdo con los Parlamentarios será el momento de que el Rey venga a Cataluña y creo firmemente que entonces será Cataluña el más entusiasta sostén que tenga la Monarquía.” Carta de Joan Anton Güell a Emilio María Torres, secretario particular del rei Alfons XIII, del 17 de desembre de 1918, caixa 15601 (AP). I també a J. TUSELL i G. G. QUEIPO DE LLANO, *op. cit.*, pàgina 362.

95. En una carta de Cambó a Lluís Duran, del 27 de febrer del 1919, es diu: “Acabo de llegir a La Veu un article titolat “Tots contra Catalunya”. Convé vigilis La Veu pera que no surtin aquestes notes pesimistes que ns fan molt mal. Crec jo molt més amb la autonomia ara, que en els dies dels grans engrescaments del mes de Novembre. I, aquesta impressió optimista, no sols s'ha de donar porque es veritat, sinó porque l'engrescament catalanista es mes oficiós de les lluytes socials. Sense l'entusiasme catalanista el perill espartaquista fora molt major a Catalunya. Convé que la nostra gent se'n convensi d'aixó.” Fons L. Duran i Ventosa (ANC).

Nacional (UMN), organització integrada bàsicament per aristòcrates i veterans polítics dinàstics. Francesc Cambó afirma que va poder aclarir l'actitud d'Alfons XIII davant la UMN en una entrevista amb el rei el dia 6 de febrer de 1919. La seva impressió ferma va ser que “*el Rei no era alié a la constitució d'aquell grup i que, mentre em dispensava a mi les majors deferències externes, a ells, en la intimitat de converses mig clandestines, els estimulava a crear un partit que fos decididament del Rei, disposat, quan es presentés l'ocasió, a donar la punyalada a la Lliga*”.⁹⁶

L'ofensiva de la UMN va començar al gener de l'any 1919 amb un manifest d'aristòcrates anticatalanistes que sostenia que Catalunya només podia progressar dins la monarquia espanyola. Després, amb motiu de l'onomàstica del rei, el 23 de gener, s'adreçà al monarca una felicitació col·lectiva de títols nobiliaris catalans, i es va organitzar a Barcelona un dia d'“afirmación monárquica”. A l'Arxiu de Palacio es troben gran quantitat de cartes a Alfons XIII enviades per coneguts títols nobiliaris i polítics monàrquics catalans en les quals es critica durament Cambó, Ventosa i la gent de la Lliga, acusant-los de no ser uns sincers monàrquics i qualificant-los de “separatistas”.⁹⁷

Alfons XIII es trobava entre dues pressions ben diferents, la dels aduldors monàrquics anticatalanistes i la constatació de la força de la Lliga i del lideratge i prestigi de Cambó. La UMN insistirà en el monarquisme i en l'oposició a l'autonomisme com a punts centrals d'una política d'eficax defensa social i acusarà Cambó i la Lliga Regionalista de ser uns irresponsables, ja que amb la seva obsessió catalanista afeblien i dividien les classes conservadores de Catalunya i de tot Espanya. Així, la Unió Monàrquica Nacional va començar a capitalitzar fàcilment el descontentament patronal davant la falta de fermesa dels governs i les ambigüitats generades per les tàctiques de Cambó, que dificultava a les classes conservadores catalanes de fer pinya davant l'ofensiva de l'obrerisme revolucionari. A les eleccions generals de 1920, la candidatura

96. F. CAMBÓ, *Memòries, op. cit.*, pàgina 328.

97. Així, per exemple, el 24 de febrer de 1919 el marquès de Sentmenat escrivia al rei protestant que el govern no donés suport la UMN i sí als catalanistes. També hi ha cartes demanant la concessió d'un títol nobiliari a Joaquín Milans del Bosch, capità general de Catalunya. També hi ha referències a J. TUSELL i G. G. QUEIPO DE LLANO, *op. cit.*, pàgina 360.

de la UMN a Barcelona es va presentar amb un eslògan força significatiu: "*Orden Social, Unidad de la Patria, Monarquía, Moralidad Política*".

La Lliga va respondre al sorgiment de la UMN intentant de dividir els monàrquics catalans. I així va potenciar la formació d'un grup pro-autonomista, la Federació Monàrquica Autonomista (FMA), que el mateix any 1919 va publicar el seu manifest fundacional proclamant la compatibilitat entre la monarquia i l'autonomia catalana.

Certament l'any 1919 encara no s'havia produït un trencament polític entre el catalanisme i la monarquia. Només alguns grups radicals de joves nacionalistes i els republicans es proclamaven clarament hostils a la institució monàrquica. Però el fracàs de la campanya de l'Estatut va radicalitzar les posicions, tot i que molts catalanistes encara creien en la possibilitat d'aconseguir l'autonomia dins del sistema parlamentari monàrquic. Un nou viatge d'Alfons XIII a Barcelona, propiciat pel govern Dato, pel juny de 1920, després de dotze anys d'absència de visites reials, tan sols va servir perquè la gent de la UMN afalagués el monarca i malparlés dels catalanistes. Alfons XIII continuà insensible davant la qüestió catalana i només va parlar en castellà.⁹⁸

Entre mitjan 1921 i el començament del 1922 va tornar a produir-se una etapa de sintonia i confiança en les relacions entre el monarca i el dirigent catalanista a partir de la segona incorporació de Cambó al govern espanyol. Com és prou conegut, com a conseqüència del gran impacte provocat pel desastre militar d'Annual, al Riff, el 13 d'agost de 1921 es constituí un nou govern de concentració presidit per Antoni Maura. Francesc Cambó, que llavors es trobava de viatge pels països nòrdics, va ser informat per un telegrama que Maura li ofería la cartera d'Hisenda. La seva presència en aquest nou govern de concentració també fou relativament breu, no va durar ni set mesos, ja que Cambó va dimitir el 8 de març del 1922. Cambó s'havia vist forçat a acceptar l'entrada en el govern atesa la greu crisi política i militar d'aquell moment. De fet, no volia ser ministre de cap manera ja que temia la repetició del fracàs

98. Carlos Seco reproduceix fragments de la carta que Pilar Iturbe, princesa d'Holenlohe, adreçà amb motiu d'aquest viatge a Alfons XIII censurant-li que no s'adonés de la gran importància política que tindria que ell i el príncep d'Astúries aprenguessin el català. CARLOS SECO SERRANO, *op. cit.*, pàgines 51-52.

de tres anys abans.⁹⁹ Al cap de poc temps d'estar al govern ja se sentia cansat, desencisat i preveia un desastre polític final que forçaria la seva retirada de la política.¹⁰⁰

A principis de l'any 1922, Francesc Cambó creia que, malgrat la seva presència en el govern, persistia la situació d'inseguretat política i que els seus projectes reformistes estaven clarament bloquejats. Confessava que no podia refiar-se de ningú del govern i que tenia “*uns desitjos, casi frenètics, de dimitir*”, però que no podia fer-ho davant el perill de divulgar la causa real d'aquesta decisió: l'incompliment per part del govern dels projectes de descentralització, d'atorgar més atribucions a la Mancomunitat i de fer una reforma financera. Tenia por que, si explicava el motiu real de la seva renúncia, es reactivaria el sentiment anticatalà i llavors “*des del Rey a en Romanones*” donarien suport a la Unió Monàrquica Nacional per atacar la Lliga i carregar-se la Mancomunitat.¹⁰¹ Pel març del 1922 considerava

99. Pocs dies abans de rebre la petició de Maura d'entrar com a ministre en el nou govern, Cambó escrivia a Joan Ventosa: “no em sento disposat a fer el sacrifici que varem fer l'any 17 i l'any 18 i que ens varem pagar amb les infamies de que varem ser víctimes l'any 19.” Carta de Cambó a Ventosa del 6 d'agost de 1921. Dos mesos després s'acomiadava de Ventosa dient “el teu amic que cada dia lamenta més que s'haguessin inventat el telegraf abans del mes d'agost”, carta de Cambó a Ventosa d'octubre de 1921. Totes dues cartes al Fons Borràs (BC).

100. “Això d'ara és molt pitjor que lo de l'any 18 i no tinc la il·lusió que llavors tenia”, carta de Cambó a Ventosa del 4 de setembre de 1921. “Si aquesta no surt bé, ens hem de retirar, millor dit, me tinc que retirar. Ja he redactat el document anunciant la meua retirada.” Carta de Cambó a Ventosa d'octubre de 1921. A una altra carta, sense data, però que sembla de finals del 1921 o principi del 1922, Cambó escrivia a Joan Ventosa: “Jo estic que no puc més, me sento fotut, agotat, amb immenses ganes de geure i reposar... i la perspectiva de tenir que tornar a Madrid, acaba d'aterrarme...(vol) apartar aquest calze d'amargures.” Totes dues cartes al Fons Borràs (BC).

101. En una carta a Joan Ventosa, de principi del 1922, que porta l'encapçalament “El Ministre d'Hisenda”, Cambó deia: “Jo sento uns desitjos, casi frenètics, de dimitir, pero pesen sobre meu aquestes consideracions.

Primera: En cas de marxar, no puc donar la sortida en la *causa real* doncs, l'esmentarla tan sols, ens portaria un revivament del sentiment anti-català i la conformitat de la gent d'aquí, des del Rey a en Romanones, de que s'ha d'apoiar a la U.M. pera desfer-nos a nosaltres i desfer la Mancomunitat.

Segona: La preocupació que jo tinc de que, sense una reforma financera la Mancomunitat corre perill de caure ab estrepit, ensorrant el nostre prestigi i portant una immensa desilusió a Catalunya.

Tercer: La convicció de que el nostre poble no està disposat a una actuació heroica, sino que, pel contrari, desitja estar bé amb els que manen.

Quart: La convicció de que no podem fer més giraments sense veurens en un complet desprestigi a Madrid... i a Catalunya.

Això em porta a la conclusió de que jo no puc deixar el govern sino ab la bandera d'un problema general que privi que la meua dimisió sigui motiu pera una creuada contra nosaltres i contra Catalunya.” Carta de F. Cambó a J. Ventosa, Fons Borràs (BC).

que era impossible continuar en un govern inoperant i totalment dividit, però que no podia aparèixer com el principal responsable del seu fracàs: “no m’ho perdonarien ni a Madrid... ni a Barcelona.”¹⁰² Fou llavors, el 7 de març de 1922, quan de nou Alfons XIII proposà a Antoni Maura que formés un nou govern en el qual ell i Cambó serien els homes forts i que podrien governar durant un temps amb plens poders a base de decrets lleis i amb les Corts tancades. Però ni Maura ni Cambó no s’atreviren a acceptar la proposta del monarca.¹⁰³

Finalment, pel juliol de 1922 el govern Maura va dimitir i se’n formà un de nou, presidit per Sánchez Guerra. Els dirigents de la Lliga van refusar d’incorporar-s’hi perquè estaven escarmentats i només estaven disposats a donar el seu suport a les qüestions que beneficiessin Catalunya. Cambó, en una conversa amb el mateix Sánchez Guerra, plantejà amb cruesa com el fracàs polític de la Lliga potenciava els sectors més extrems del catalanisme: “*He procurat esverar-lo amb l’espectre del radicalisme catalanista que vindrà darrera l’nostre fracàs.*”¹⁰⁴

102. En una carta a Ventosa, de març del 1922, Cambó sostenia: “No podem continuar en un govern en que hi som vistos amb recel... i en un govern que caurà en mig d’un desastre estrepitós... Ara, davant dels atacs de la U.M. no’s hi podem donar la satisfacció de que ens treuen del govern.” I en una altra també adreçada a Ventosa, aquesta del 7 de març del mateix anys deia: “...en quan a la meua actitud, he arribat a la conclusió de que no dec cometre cap lleugeresa i que convé que, si s’ha d’enfonsar el temple, no convé que jo aparegui com el responsable: no m’ho perdonarien ni a Madrid... ni a Barcelona.

...Pero lo més greu, es que dintre del govern estem totalment barallats. En Cierva, en Maestre, d’un cantó; i l’Hontoria i jo de l’altre, tenim una topada violenta a cada consell i amb motiu de lo del Banc de Barcelona, en Cierva i jo varem arribar a la màxima violència, arribant jo a dir-li que ja era hora que es tregués la careta i digués clarament que volia que jo sortís del govern.” Totes dues cartes al Fons Borràs (BC).

103. F. CAMBÓ, *Memòries*, op. cit., pàgina 353; J. PABÓN, op. cit., vol. II, pàgina 355; Carlos SECO SERRANO, op. cit., pàgines 219-220.

104. “Ara vinc de casa en Sánchez Guerra, amb qui he passat més d’una hora, m’ha parlat de la teua entrada al govern. Jo li he dit perquè no era possible. Ell te la il·lusió de tenir les Corts obertes a la tardor i m’ha demanat quina fora la nostra actitud. Jo li he dit que depèn d’ell i que fariem segons ell fes amb les coses de Catalunya. He procurat esverar-lo amb l’espectre del radicalisme catalanista que vindrà darrera l’nostre fracàs.” Carta de F. Cambó a J. Ventosa de juny de 1922, Fons Borràs (BC).

30 de novembre de 1922: Alfons XIII ofereix el poder a Cambó si deixa d'ésser catalanista. “Era l’hora de Cambó”

La situació política espanyola a finals de l’any 1922 era ben crítica. Havien fracassat totes les experiències de governs, tant els de concentració com els d’un sol partit, realitzades des de la tardor de 1917. Era evident la incapacitat per governar dels partits dinàstics, que es trobaven en plena descomposició i mancats de líders de prestigi. El govern de Sánchez Guerra no havia aconseguit ni el mínim suport parlamentari per fer aprovar els pressupostos de l’Estat. El sistema polític de la Restauració feia aigües per tots costats. I a aquest trist panorama calia afegir l’increment de les tensions socials a les ciutats i al camp. I si bé el tema militar semblava reconduït, les responsabilitats polítiques que es demanaven pel desastre d’Annual obrien un nou front que podria afectar el mateix rei.

Francesc Cambó era un dels pocs polítics que mantenia el seu prestigi. Cada cop estava més consolidat com l’home fort d’una nova dreta, atès que era l’únic que tenia el suport d’un moviment social modern, el catalanisme. La força de Cambó no procedia, com la de majoria dels líders dinàstics, del clientelisme caciquista, ni del control institucional, sinó d’un moviment autèntic i força representatiu de les inquietuds ciutadanes. I, a més, havia donat mostres evidents de la seva capacitat d’home de govern.

En aquestes circumstàncies, el 30 de novembre de 1922 es va produir una transcendental entrevista entre Francesc Cambó i el rei Alfons XII en el curs de la qual el monarca féu una inesperada proposta al líder catalanista. En aquesta trobada, el Rei, després de fer mostres d’adulació envers el polític català —“*em va dir que era l’únic home que podia salvar Espanya*”—, va fer una proposició sorprenent: nomenar Cambó president del consell de ministres i concedir-li un poder total, amb les Corts obertes o tancades, com preferís. Però hi havia una condició: Cambó havia de deixar de ser un líder del moviment catalanista i actuar només com un polític espanyol.¹⁰⁵ És a dir, el rei li oferia el poder, fins i tot amb

105. F. CAMBÓ, *Memòries*, *op. cit.*, pàgina 364; també J. TUSELL i G. G. QUEIPO DE LLANO, *op. cit.*, pàgina 365; Carlos SECO SERRANO, *op. cit.*, pàgines 221-222.

procediments autoritaris, a canvi d'actuar estrictament com a polític espanyol, i no com a català. Cambó havia de sacrificar la seva catalanitat i el lideratge del catalanisme polític si volia esdevenir el president del govern espanyol. Alfons XIII devia considerar que Francesc Cambó estava massa obsessionat per resoldre el plet català i massa tancat en les coses de Catalunya i que calia "convertir-lo" en un polític bàsicament espanyol.

El rei va voler convèncer Cambó amb l'argument que la seva oferta era molt raonable, atès que a Catalunya, el líder catalanista només rebia greuges i no se li valorava la seva feina, mentre que, a la resta d'Espanya, se'l refusava per catalanista. I això ho deia, comenta Cambó, mentre li agafava les mans amb vehemència.¹⁰⁶ *"La proposta em va ofendre... suposant-me capaç, per ambició personal, de traïr les meves conviccions de sempre."* Cambó va sortir de Palau *"indignat contra el Rei que, per tercera vegada, intentava seduir-me. Les seves paraules, tal volta dites sincerament, em feriren com bufetades. Vaig recordar l'engany de 1918"*.¹⁰⁷

El polític catalanista va quedar sorprès i enfurismat arran d'aquella petició reial que no sols li semblava una humiliació personal, sinó que suposava una notable incomprensió de tota la seva trajectòria política. Ja l'havia "borbonejat" els anys 1917 i 1918 i ara semblava que volia tornar a fer-ho. Lògicament la proposta reial va afectar greument les relacions entre ambdós durant bastants anys.¹⁰⁸

L'opinió dels historiadors sobre aquesta qüestió està un xic dividida. Jesús Pabón i Javier Tusell consideren aquella petició com un greu error polític del monarca, que mostrava una total incomprensió del catalanisme de Cambó, que no tenia res de separatista ni d'excloent, sinó que era integrador.¹⁰⁹ El monarca no entenia que Cambó tingués una visió d'Espanya diferent de la seva i que aspirés a governar el país sense deixar de ser català i catalanista. Alfons XIII no comprenia, ni acceptava, el

106. F. CAMBÓ, *Memòries, op. cit.*, pàgina 365.

107. F. CAMBÓ, *Memòries, op. cit.*, pàgina 364.

108. "En 1922, tingué lloc el seu intent d'allunyar-me de Catalunya i d'oferir-me un poder sense límits. El rebuig de la temptadora oferta produí en nosaltres un refredament de relacions... que durà fins pocs mesos abans que perdés el tron." Francesc CAMBÓ, *Dietari, op. cit.*, pàgina 897.

109. J. PABÓN, *op. cit.*, vol. II, pàgines 405-406; i J. TUSELL i G. G. QUEIPO DE LLANO, *op. cit.*, pàgina 365.

projecte cambonià de “catalanitzar Espanya” o d’una “Catalunya lliure dins d’una Espanya Gran”. De fet, no acceptava la via catalana per a la regeneració d’Espanya. Ara bé, cal reconèixer que, amb tota probabilitat, l’opinió d’Alfons XIII respecte a Francesc Cambó i al catalanisme no diferia gaire de la que tenien la majoria dels dirigents dinàstics espanyols, que mostraven notables prevencions respecte a tot el que significava el catalanisme, per moderat i “assenyat” que fos. Per a la gran majoria dels polítics dinàstics era evident que un catalanista no podia ser president del govern d’Espanya.

El professor Carlos Seco Serrano considera que aquella fou una gran oportunitat perduda, desaproveitada, tant per a Francesc Cambó com per al conjunt de la política espanyola, que hauria trobat en l’home d’estat català, tal vegada, la persona més adient per assegurar la governabilitat d’Espanya. Segons aquest historiador, aquella fou una decisiva “oportunitat española”, que hauria desviat el camí cap a la dictadura, i que es frustrà per la indignació i la negativa de Cambó.¹¹⁰

Pensem que, en l’aspecte polític, Cambó era conscient dels riscos que comportava una operació d’aquella envergadura. Sabia que la majoria dels líders dinàstics li farien la vida impossible i atacarien sense treva el seu govern. D’altra banda, era conscient que si la seva presidència del govern no implicava la consecució de l’autonomia de Catalunya, ell i la Lliga perdrien tot el prestigi com a catalanistes i els grups més radicals en serien els grans beneficiats. No feia gaire temps que la Conferència Nacional Catalana havia provocat una notable escissió dins la Lliga Regionalista amb la formació del grup Acció Catalana. Per tant, amb la Lliga Regionalista afeblida i qüestionada, acceptar la proposta del monarca podria significar la fi de la Lliga i un gran desprestigi de Cambó, que difícilment ell podria superar. En aquelles circumstàncies només hauria trobat el suport de la UMN i de la FMA, és a dir, dels sectors benestants més tebis davant el fet català i més fidels a la monarquia. Sens dubte, el Cambó “nacionalista i reformador” hauria desaparegut totalment per donar pas a un Cambó “espanyolista i conservador”.

110. Carlos SECO SERRANO, *op. cit.*, pàgina 222.

Ara bé, podria fer-se una altra consideració: allò que Francesc Cambó va refusar indignat al novembre de l'any 1922, sembla que va intentar fer-ho vuit anys després quan, a principi de l'any 1931, va organitzar el Centro Constitucional, és a dir, un partit espanyol dirigit per ell que aspirava a guanyar les eleccions, a governar Espanya i a salvar la monarquia d'Alfons XIII. Clar que les circumstàncies polítiques de llavors eren ben diferents. De tota manera, els escarafalls i el sentiment d'ofensa de novembre de 1922 semblava que s'havien convertit en pur pragmatisme polític el gener del 1931.

L'endemà de l'entrevista amb el rei, Cambó va intervenir al Congrés dels diputats arran del debat sobre les possibles responsabilitats polítiques d'Alfons XIII en el desastre d'Annual. El polític catalanista, en una intervenció freda i distant, no va defensar en cap moment l'actitud del monarca i es va limitar a dir que corresponia a la cambra legislativa investigar i decidir qui tenia responsabilitats en aquells fets. Per a Jesús Pabón, la flegmàtica intervenció de Cambó expressava la seva decepció vers la persona del rei.¹¹¹ Malgrat tot, Francesc Cambó i el seu partit, la Lliga Regionalista, van mantenint-se com uns sòlids suports de la Monarquia i del rei Alfons XIII fins al seu darrer dia.

Al començament de juny de 1923, Francesc Cambó, cansat de les intrigues i de l'esterilitat de la política espanyola i davant els primers èxits electorals de l'escissió promoguda per Acció Catalana, va anunciar que es retirava de l'activitat política. La notícia va provocar un notable impacte no sols a Catalunya sinó també dins l'opinió pública espanyola. Fins i tot el prestigiós diari madrileny *El Sol*, fundat per José Ortega y Gasset, va publicar un article sobre les possibles repercussions d'aquest fet, en què s'expressava el temor que a partir d'aquell moment el moviment catalanista es radicalitzés notablement: "*Nos tememos que a los que aspiraban que Cataluña fuese el Piamonte de España van a suceder ahora los que prefieren que sea una Irlanda.*"¹¹²

111. J. PABÓN, *op. cit.*, vol. II, pàgines 412-413.

112. "La retirada de Cambó", *El Sol*, 13 de juny de 1923.

1 d'agost de 1930: l'entrevista ocultada. “Era l’hora de salvar la monarquia”

Durant els anys de la Dictadura de Primo de Rivera les relacions entre el monarca i Cambó van ser gairebé inexistent. No hi va haver cap entrevista ni cap contacte discret. Com és conegut, les relacions del polític catalanista amb els dirigents de la Dictadura es van deteriorar i, fins i tot, Cambó s’indignà per la marginació de què fou objecte amb motiu de la inauguració de l’exposició de 1929, de la qual havia estat un dels promotors. A l’arxiu de Palacio es conserven algunes cartes de l’antic polític republicà Emili Junoy, després senador monàrquic, al rei comunicant que li trametia alguns llibres de Francesc Cambó i recomanant al sobirà la seva lectura. Es tractava de l’edició clandestina d’*El silenci de Catalunya*, el futur *Per la Concòrdia*.¹¹³ En aquest llibre, que va aparèixer legalment l’any 1930, Cambó plantejava la tesi que enfront a l’assimilisme castellà i la temptació separatista calia trobar una solució de concòrdia, i que la monarquia podria ser una fórmula més eficaç que la república per a trobar una solució harmònica al plet català. Les reticències de Cambó davant una hipotètica república espanyola es basaven, entre d’altres motius, en el fet que aquest nou règim seria castellanista i, davant d’això, era millor continuar intentant convèncer els polítics monàrquics i tractar amb Alfons XIII. Durant l’etapa final de la Dictadura l’obsessió de Francesc Cambó serà buscar una sortida estable a aquella situació d’excepció. Estava força preocupat també pel creixent desprestigi del monarca, i pel fet que s’havia convertit en un costum molt estès “*malparlar del Rei*”.¹¹⁴ Sembla que el mateix Cambó també participava d’aquest costum.¹¹⁵

Una de les aportacions més noves del present relat és la localització d’un escrit del mateix Francesc Cambó, de l’any 1932, desconegut fins ara. Es tracta de la descripció de la seva actuació política durant el

113. Carta d’Emili Junoy al marquès de las Torres de Mendoza, secretari del rei, del 17 de febrer de 1929. Caixa 15601 (AP). També J. TUSELL i G. G. QUEIPO DE LLANO, *op. cit.*, pàgina 602.

114. Jesús PABÓN, *op. cit.*, vol. II, pàgina 583.

115. Damià Mateu, en una carta al periodista monàrquic madrileny Antonio Fabié, del 25 de novembre de 1924, comentava que “Cambó habla del Rey en términos de gran desafecto”. Dec aquesta informació al professor Jordi Nadal Oller.

transcendental bienni 1930-1931.¹¹⁶ El text inclou informacions i judicis notablement diferents dels que apareixeran després a les seves memòries, escrites com sabem a l'Argentina entre 1944 i 1946. En aquest text hi ha molts elements nous, algunes coses no conegudes i, pel que ara ens interessa, una explicació ben diferent de la seva relació amb el rei. Com ja vaig explicar amb deteniment en un altre lloc,¹¹⁷ les diferències més destacables entre el text de Cambó de 1932, respecte a les versions més o menys oficials presentades pels historiadors, basades en les memòries de Cambó, són aquestes.

En primer lloc, la duresa amb què tracta les responsabilitats polítiques que el rei havia contret en tolerar la Dictadura. Segons Cambó, la constitució havia estat *“violada y escarnecida, no solo por el Gobierno Dictatorial sino también por el mismo Rey... El pacto entre el pueblo y la monarquía había sido roto... era notorio que, ya desde mucho antes de la Dictadura, el Rey se había excedido en su ejercicio”*.¹¹⁸

En segon lloc, l'explicació de l'existència de fortes pressions militars sobre el rei perquè, un cop caigut el dictador, a final de gener de l'any 1930, Francesc Cambó no formés part del nou govern, ni com a president ni com a ministre. Fins i tot Cambó parlarà de velades amenaces al monarca, per part d'alguns destacats generals primoriveristes (Martínez Anido i Barrera) i de polítics catalans (el baró de Viver, el comte de Montseny i el marquès de Foronda), de donar un nou cop militar si el líder de la Lliga entrava en el nou govern. Així, no fou una inesperada malaltia, el càncer de gola descobert llavors, el que va impedir a Cambó jugar un paper polític de primer ordre després de la caiguda de Primo de Rivera, sinó més aviat el xantatge dels militars ultres al rei. El mateix Cambó reconeix en aquest text que, davant aquell ambient hostil a la seva persona, va considerar que el millor era esperar un cert temps. Però que després, i no abans, el descobriment de la seva greu malaltia va alterar els

116. El text, que és citat a la nota 117, el vaig publicar sencer al meu llibre *Francesc Cambó. Entre la Monarquia i la República (1930-1932)*, Barcelona, Editorial Base, 2007.

117. Ídem.

118. *Algunos extractos de un libro inédito del Sr. Cambó relatando su intervención en la política española, desde la caída de Primo de Ribera (sic) hasta el advenimiento de la República*, pàgina 3, Fons Joan Estelrich (BC).

seus projectes polítics. Francesc Cambó havia previst i reflexionat molt sobre com havia d'actuar quan acabés la Dictadura: "era la meua hora", va dir. I certament la malaltia li va impedir que al llarg de 1930 pogués ser el protagonista principal de la transició cap al règim constitucional. Ara bé, primer havia tingut lloc el "veto" dels militars primoriveristes a la seva persona.

La tercera i, tal vegada, l'aportació més nova que apareix en aquest text de l'any 1932 és l'explicació detallada que es fa d'una llarga entrevista que va mantenir amb el rei Alfons XIII a Londres el dia 1 d'agost de 1930. Curiosament es tracta d'una important conversa que el mateix Cambó, a les seves memòries, ens va ocultar. Fins ara cap historiador no havia explicat aquest encontre que, en la meua opinió, va tenir una notable rellevància política. El líder catalanista comença la seva explicació afirmant que durant la Dictadura de Primo de Rivera la seva animadversió envers el monarca espanyol s'havia incrementat notablement: "*La actitud del Rey respecto a Cataluña durante todo el periodo dictatorial, habia creado en mí un sentimiento de máxima hostilidad, que no disimulaba en mis conversaciones privadas y que tuvo pública expresión en el párrafo haciendo elogio del Rey de Italia, que inserté en el libro sobre el Fascismo Italiano.*"¹¹⁹ En efecte, en aquell llibre Francesc Cambó havia volgut deixar en evidència l'actitud política d'Alfons XIII en compararla, sense esmentar cap nom, amb la del rei d'Itàlia, Víctor Manuel III. Per a Cambó, a Itàlia "no es produïa per culpa del rei, cap dels casos que poden explicar i justificar que un poble... interposi... la qüestió prèvia d'un canvi de règim. Ben al contrari". Segons Cambó, la monarquia a Itàlia era una institució que gaudia d'un gran prestigi i la dinastia dels Savoia era reconeguda com una autèntica dinastia nacional. I si posava èmfasi en això era per a insinuar que aquesta situació era ben diferent del que passava a Espanya amb Alfons XIII i els Borbó.¹²⁰

119. *Algunos extractos de un libro (...)*, op. cit. pàgina 9. Es refereix al llibre de Cambó *Entorn del Feixisme italià. Meditacions i comentaris sobre problemes de política contemporània.*, Barcelona Llibreria Catalònia, 1924.

120. "Entorn del Feixisme italià", dins de *Francesc Cambó. Llibres*, Barcelona, Editorial Alpha, 1984, pàgines 253-254.

A les seves memòries, Cambó només explica una “*interessant conversa*” que va mantenir a Londres, l'estiu de l'any 1930, amb la reina Victòria Eugènia, la muller d'Alfons XIII. En aquella trobada la reina li havia manifestat la seva inquietud davant la situació d'Espanya, per les campanyes contra el govern i contra el règim monàrquic i es queixà amargament de la passivitat del govern Berenguer.¹²¹ Doncs bé, al text escrit el 1932 no s'esmenta en cap moment aquesta “*interessant conversa*”, sinó que resulta que és amb el mateix rei Alfons XIII amb qui es va entrevistar Francesc Cambó a Londres, l'estiu del 1930. “*Finida la dictadura por la actuación personal del Rey y entrado en funciones el Gobierno Berenguer, fui requerido diferentes veces para tener una franca explicación con el Rey. Sin rebuir categóricamente, fui difiriendo esta entrevista. Ésta no se celebró hasta el día 1 de julio de 1930. (...) aquella conversación tuvo lugar en el Hotel Claridge's, de Londres.*”¹²²

D'aquesta manera ens trobem amb la sorpresa que el personatge amb qui va entrevistar-se Cambó a Londres era Alfons XIII, i no la reina Victòria Eugènia. I, a més, el contingut de la conversa és força diferent i, evidentment molt més interessant. Cal tenir present que feia vuit anys que el monarca i el polític catalanista no tenien cap entrevista confidencial i que, per això, tenien moltes coses a dir-se. Vegem a continuació quina és la versió que Cambó dona d'aquesta reunió al text de l'any 1932:

“Hablamos de la situación política de España y yo le dije que se presentaba difícil y confusa, cosa muy natural después de una larga Dictadura, añadiendo que debía prepararse a sufrir muchas contrariedades y amarguras. Para mí, respondió, que he sido muchos años constitucional, que después he sido dictatorial, y que ahora deseo ser más constitucional que nunca, la situación está llena de dificultades.

Le dije que había en España un gran movimiento de hostilidad contra su persona, que no se había convertido todavía en una alud

121. Segons Cambó la reina li havia dit: “Estamos en casa muy quejosos del Gobierno Berenguer, pues, estando formado por amigos personales del Rey, consiente que la prensa le ataque y le difame como nunca había ocurrido y, a poco que esto prosiga, se dará el caso de que así como antes sólo hablaban mal del Rey los que le conocían, pronto hablará mal todo el mundo.” Francesc Cambó, *Memòries, op. cit.*, pàgines 433-434.

122. *Algunos extractos de un libro (...), op. cit.*, pàgina 9.

republicana por el poco prestigio de la mayoría de los caudillos republicanos y por el terror que a muchos inspiraban las convulsiones que podía traer un cambio de régimen.

Al hablarme de la eventualidad de un Gobierno mío, le dije que los resultados de la operación sufrida en el mes de mayo me descartaban por mucho tiempo, y le añadí que yo no podré ni querré gobernar nunca, sin que previamente se haya dado solución satisfactoria al Problema Catalán; solución que encontraría dificultades insuperables estando yo en el Gobierno. Le indiqué que considero al Sr. Alba el hombre que con menos dificultades y resentimientos podría afrontar y resolver aquel problema.

Y entonces entramos en la parte más penosa de la conversación, que sólo pudo sostenerse a causa de esfuerzos constantes y mutuos de recíproca cortesía.

Hablamos de las palabras que sobre el uso del catalán dijo a Puig y Cadafalch al visitar la Exposición del Mueble; del otorgamiento real de títulos y mercedes a catalanes que no tenían más méritos que el de ser traidores a su tierra, del discurso reivindicando la memoria de Felipe V.

La conversación acabó con la afirmación que no habían más probabilidades de salvar la Monarquía, que si el Rey estaba dispuesto a abstenerse de toda participación en las funciones de gobierno. El Rey dio la conformidad más decidida y absoluta a esta abstención.¹²³

Penso que el contingut d'aquesta conversa és força interessant ja que l'actitud de tots dos és força creïble. El monarca, mig penedit de la seva actuació, era conscient de la difícil situació en què es trobava. Cambó, per la seva banda, no semblava mossegar-se la llengua. Va retreure al rei el seu comportament, el va advertir de la seva impopularitat, es descartà com a possible president del govern i defensà l'opció de Santiago Alba com la més oportuna. I, a més, va plantejar la solució del plet català com a condició prèvia a qualsevol política reformadora.

123. Ídem, *op. cit.*, pàgines 9-10.

Cambó també esmenta dos sonats incidents produïts a Barcelona els primers mesos de la Dictadura. Per una banda, recorda els successos del 2 de desembre de 1923 quan, al retorn del viatge que els reis i Primo de Rivera havien fet a la Itàlia feixista, passaren per Barcelona. L'ocasió fou aprofitada per un grup de polítics catalans, entre ells molts de la Lliga Regionalista, per fer un darrer intent per tal que el Directori Militar suavitzés la seva política contrària a l'ús del català i de la senyera. Però el capità general, Emilio Barrera, i el governador civil, el general Joaquín Milans del Bosch, ho impediren. Però, a més, aquell mateix dia, a l'acte de clausura de l'Exposició del Moble, el rei manifestà a Josep Puig i Cadafalch, encara president de la Mancomunitat, la seva profunda indignació pel fet que els rètols estaven redactats en català. A l'àpat posterior, el dictador va fer un discurs agressiu contra el catalanisme i contra l'ús públic del català, que obligà Puig a retirar-se de l'acte. Dies després, el 24 de desembre, Josep Puig i Cadafalch presentava la seva renúncia a la presidència de la Mancomunitat de Catalunya. I mesos després, el 19 de maig del 1924, es va produir un altre incident similar. En el curs d'un sopar ofert en el saló de Sant Jordi de la Diputació pel nou president de la Mancomunitat, Alfons Sala, i en presència dels nous alcaldes nomenats pel Directori, Alfons XIII improvisà un discurs defensant la política del dictador i va justificar *"las medidas que se ven obligados los Gobiernos a adoptar y de algunas de las cuales, como de las dictadas por mi predecesor Felipe V, se explota maliciosamente el recuerdo, ocultando que, si se adoptaron, fue en bien de Cataluña, por salvar a Cataluña"*.¹²⁴

Penso que la denúncia d'aquests fets i els retrets de Cambó a la intervenció provocadora i poc hàbil del rei són força rellevants. Així com ho és també l'al·lusió despectiva a la concessió de *"títulos y mercedes"* als polítics catalans que més havien col·laborat amb la Dictadura. Cal recordar que Alfons XIII, des del començament del segle XX, va concedir nombrosos títols nobiliaris a catalans que es distingien per les seves

124. Vegeu Enric UCELAY DA CAL, "De la Dictadura a la Generalitat, 1930-1931", dins de Borja DE RIQUER (dir.), *Història de la Diputació de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987, vol. II, pàgina 218.

actituds espanyolistes i de clara fidelitat monàrquica.¹²⁵ Aquest procés s'incrementà durant els anys de la Dictadura amb la concessió dels títols a polítics que col·laboraven amb el nou règim. Entre aquests destacaven el de comte de Montseny a Josep M. Milà i Camps, president de la diputació de Barcelona, i el de comte d'Egara a Alfons Sala i Argemí, president de la Mancomunitat, tots dos atorgats l'any 1926; i la concessió de les grandeses d'Espanya al marquès de Foronda, president de l'Exposició Internacional de Barcelona de 1929, i al baró de Viver, alcalde de Barcelona, totes dues de l'any 1929.¹²⁶

Podem entendre perfectament per què Francesc Cambó va ocultar a les seves *Memòries* aquestes referències despectives respecte a persones que, als anys quaranta, actuaven com monàrquics, com era el cas del baró de Viver, col·laborador de Joan Ventosa en les seves conspiracions en favor de Joan de Borbó, comte de Barcelona. I molt més si els qualificava de "traïdores a su tierra". Ara bé, realment no acabem d'entendre com fou que Francesc Cambó va alterar tant les seves *Memòries* fins al punt d'amagar un episodi tan rellevant com la conversa amb Alfons XIII del dia 1 de juliol de 1930. I com és que Jesús Pabón, el principal biògraf d'en Cambó, tampoc no comenta aquesta entrevista tot i que va tenir constància de la trobada, atès que Melchor Fernández Almagro sí que n'havia parlat presentant-la com un complement de l'entrevista Alba-Alfons XIII. Fernández Almagro, fins i tot, esmenta que a l'entrevista es parlà de la qüestió d'un possible plebiscit sobre la figura del rei.¹²⁷

En el text de l'any 1932 Cambó és molt més sever i molt més crític amb la figura i l'actuació del rei Alfons XIII que no pas a les seves *Memòries*,

125. Entre els títols concedits pel rei abans de la Dictadura a notoris polítics monàrquics destaquen el de comte de Fígols (1909), el de comte de Vinatesa (1912), els de comte de Caralt i de Godó i marquès de Foronda (1916), el de marquès de Caldes de Montbui (1917), el de marquès de Rebalso (1921) i el de marquès de Cabanes (1922).

126. Altres títols concedits a catalans simpatitzants de la Dictadura foren el de comte de Salses de l'Ebre, al comerciant Dionís Conde i Gómez del Olmo (1924), el de vescomte de Bosch-Labrús a Pere Bosch-Labrús i Blat (1926), i el de comte de Lacambra a Francesc Lacambra (1927).

127. "Complemento aquella entrevista fue la sostenida a los diez días en el hotel Claridge de Londres por Don Alfonso y Cambó. Insistió éste en su punto de vista, y le habló el rey de sus decepciones, consultándole sobre un posible plebiscito mediante el cual expresara España si quería o no cambiar de régimen", Melchor FERNÁNDEZ ALMAGRO, *Historia del reinado de Alfonso XIII*, Barcelona, Editorial Montaner y Simón, 1934, pàgina 556.

escrites, cal recordar-ho, després de la Guerra Civil. És evident que, en el text de l'any 1932, escrit en plena República, era políticament més oportú denunciar l'anticatalanisme d'Alfons XIII i atacar els "traïdors" que havien col·laborat amb la Dictadura. Després, quan Cambó escrigui les seves *Memòries*, serà poc convenient recordar-ho. Per altra banda, no deixa d'ésser curiós que, així com de l'entrevista del rei i Santiago Alba, celebrada a l'hotel Maurice de París el 21 de juny de 1930, tota la premsa espanyola en va donar una informació detallada i fins i tot es va fer pública una nota oficial d'Alba, en canvi, no va aparèixer cap informació escrita d'aquesta altra entrevista celebrada vuit dies després a Londres entre el mateix sobirà i Francesc Cambó.¹²⁸

Francesc Cambó va tornar a veure's dues vegades més amb el rei Alfons XIII abans de la caiguda de la monarquia. Sobre aquestes dues entrevistes també es palesen algunes diferències significatives entre el text de 1932 i el que apareix en els records escrits a la postguerra. Segons aquests darrers, durant la primera entrevista, al febrer del 1931, el dirigent catalanista es va lamentar que la solució Santiago Alba hagués fracassat i va reiterar al rei que, a causa de la seva salut, ell no podia assumir cap responsabilitat dins d'un govern.¹²⁹ Doncs bé, aquesta entrevista, al text cambonià de l'any 1932, apareix de manera notablement diferent. Vegem què ens diu sobre la trobada amb el monarca del dia 11 de febrer del 1931:

"Desde el día 1º de julio de 1930 no tuve ninguna comunicación ni directa ni indirecta con el Rey, hasta el día en que hube de evacuar la consulta motivada por la caída del Gobierno Berenguer.

Le encontré hondamente preocupado pero razonando fríamente, cosa que no se acostumbra a producir en él más que en los momentos difíciles.

128. També és curiós el fet que Jesús Pabón, si bé cita dues vegades aquesta entrevista Cambó-Alfons XIII, sempre ho fa de passada, sense explicar el contingut de la conversa i com si aquesta no tingués cap importància: "Cambó, en su próximo viaje a Londres, donde coincidiría con el Rey", i "Cambó (...) había hablado en Londres con el Rey y con el duque de Alba": JESÚS PABÓN, *op. cit.*, pàgines 1078 i 1079, respectivament. Penso que, com que Pabón va utilitzar l'original encara inèdit de les *Memòries* de Cambó per escriure la seva biografia i com que en aquestes no s'esmenta l'entrevista de Londres, deuria pensar que aquesta no havia tingut cap rellevància. Ara bé, tampoc Pabón no cita en el seu llibre l'entrevista amb la reina Victòria Eugènia que sí apareix a les *Memòries*.

129. F. CAMBÓ, *Memòries, op. cit.*, pàgina 439.

Me pregunta la significación del Gobierno que se debía formar y yo le respondo, sin vacilar, que debía ser de izquierda. Me pregunta después si a mi entender debía llamar a Santiago Alba y le contesto que sí. Me consultó sobre la conveniencia de acelerar la convocatoria de una Cortes Constituyentes y le contesté que no creía que nadie aceptase el poder sin esta condición, añadiéndole que no eran los momentos aquellos para imponer si no para aceptar.

Entonces me dice que está amargado y decepcionado y que siente a menudo el deseo de irse de España. Me pregunta que me parecería a mí si convocase un plebiscito para que el pueblo dijese con un sí o con un no si había de dejar la corona. Le respondo que puedo avanzarle el resultado: que éste sería en una gran mayoría en el sentido de que dejase la corona”.¹³⁰

Aquestes rellevants qüestions, incloent-hi el pessimista estat d'ànim del monarca i la peculiar proposta de fer un plebiscit sobre la seva continuïtat, no apareixen esmentades a les *Memòries*. I, a més, en cap lloc dels seus records Cambó no parla d'aquest desig reial de sotmetre a plebiscit la seva continuïtat a principis de febrer del 1931. Però tampoc no ho recull Jesús Pabón al seu llibre. En canvi, sí que ho esmenta Melchor Fernández Almagro, però situa aquesta qüestió com a part de l'entrevista de l'1 de juliol del 1930, és a dir set mesos abans.¹³¹ Javier Tusell, si bé parla del projecte d'Alfons XIII de fer un plebiscit sobre la seva continuïtat i que Cambó li va fer veure que era imprudent, tampoc no sap situar-lo cronològicament.¹³²

El 14 de febrer de 1931 dimití el general Berenguer i Alfons XIII forçà la formació d'un govern de concentració monàrquica, però només acceptà la presència dels "*leales a su persona*". Semblava que el monarca no es fiava de molts dels seus antics ministres, però també era evident que llavors la majoria dels polítics monàrquics tampoc no tenien gaire confiança en el rei. El govern, que es constituí el dia 18 de febrer sota la presidència de l'inexpert almirall Juan B. Aznar, estava ple de velles

130. *Algunos extractos de un libro inédito, op. cit.*, pàgina 10.

131. Melchor FERNÁNDEZ ALMAGRO, *op. cit.*, pàgina 556.

132. J. TUSELL i G. G. QUEIPO DE LLANO, *op. cit.*, pàgina 597.

figures del monarquisme com el comte de Romanones, el duc de Maura, La Cierva, García Prieto, Bugallal, Gascón, Hoyos, el general Berenguer, l'almirall Rivera i el catalanista Joan Ventosa i Calvell. El govern Aznar representava clarament la vella política de sempre i era heterogeni i feble. Segons Pabón, era el pitjor dels governs possibles, atès que no tenia cap líder.

La darrera conversa entre Cambó i el rei abans del 14 d'abril, que també s'esmenta a les *Memòries*, es va produir el dia 24 de febrer. Cambó reconeix que l'actitud d'Alfons XIII li provocà una certa perplexitat: ara el monarca estava força optimista, fins i tot parlava de la possible solució del plet català per la via autonòmica.¹³³ Aquesta última entrevista Alfons XIII-Cambó s'explica d'aquesta forma en el text de l'any 1932:

*“La constitución del Gobierno Aznar tuvo buena prensa en el extranjero; el Rey del negro pesimismo de los primeros días de la tramitación de la crisis, pasó a un optimismo desbordante. En una visita protocolaria —dice el Sr. Cambó— que hube de hacerle pocas horas antes de salir para Barcelona, al verle tan alegre le dije que se hacía ilusiones si creía que la situación había mejorado con la formación del Gobierno”.*¹³⁴

Aquesta rèplica de Cambó a l'excessiu optimisme del monarca tampoc no apareix a les *Memòries*. I, en canvi, sí que s'esmenta l'al·lusió a l'autonomia catalana, que s'havia inclòs com exigència de la Lliga Regionalista en el programa del govern de l'almirall Aznar. Aquest fet, que és molt destacat per Cambó en els seus records, tampoc no és recollit en el text de 1932.

Francesc Cambó justifica, en el seu text de l'any 1932, la presència de la Lliga Regionalista al darrer govern de la monarquia d'una forma molt més clara de com ho farà anys després a les seves *Memòries*:

133. “El vaig trobar vivint en el millor dels mons, sense adonar-se de la feblesa del govern, el qual era la base del seu sosteniment. Es felicità del fet que, finalment, tot un govern hagués acceptar el programa d'Autonomia, esperant que, encara que vinguda amb retard, hauria de servir per a dur la pau a Catalunya i enfortir la unitat espanyola”, F. CAMBÓ, *Memòries, op. cit.*, pàgina 442.

134. *Algunos extractos de un libro inédito, op. cit.*, pàgina 12.

“Ante la situación, la «Lliga» tenía tres caminos: abstenerse; declararse republicana; aprovecharse de la de difícil situación de la Monarquía para obtener para la causa de Cataluña lo que no había podido alcanzar hasta entonces.

El primer camino era incompatible con la dignidad y la historia de la Lliga y de sus hombres; el segundo —declararse republicana— no reforzaba las garantías que ya los socialistas y republicanos españoles habían ofrecido a Cataluña, como resultado del acuerdo a que llegaron, después de un período de vacilaciones inexplicables, los republicanos catalanes con los directores del movimiento revolucionario.

*Podía venir la República o no venir. Aún concediendo que las posibilidades de la continuación de la Monarquía fuesen mínimas, la «Lliga» no podía dejar abandonada esa posibilidad; y en el caso de que la Monarquía hubiese subsistido, Cataluña se hubiera encontrado en una posición como nunca la tuvo desde la iniciación del catalanismo político, pues todos los partidos, republicanos y monárquicos, se hubieran encontrado comprometidos en la solución satisfactoria del pleito de Cataluña”.*¹³⁵

Penso que és força rellevant que Francesc Cambó plantegi aquesta disjuntiva, entre les tres possibles opcions polítiques de la Lliga Regionalista a l'abril del 1931. Ens trobem, sens dubte, davant d'una reflexió molt condicionada pel que va passar immediatament després i que està redactada en to clarament justificatiu. Segons Cambó, calia aprofitar la feblesa dels monàrquics per aconseguir fer avançar la causa autonòmica. Semblava com si volgués recuperar aquell vell dilema que havia plantejat públicament l'any 1919 amb el famós eslògan accidentalista: “*Monarquia?, República?, Catalunya!*” Ara bé, voler presentar-nos la situació del 1931 com a similar a la del 1919 no deixa de ser sorprenent. Així com sostenir que, si el govern Aznar s'hagués consolidat, la situació de Catalunya seria immillorable i la solució autonòmica podria haver estat una realitat.

De l'actuació política de Francesc Cambó durant els darrers mesos de la monarquia cal destacar alguns fets força significatius. En primer lloc, la

135. Ídem, *op. cit.*, pàgines 10-11.

seva iniciativa de crear el Centro Constitucional, una formació espanyola feta encara amb les pautes de la vella política que, en part, venia a recollir la proposta de crear un partit nou a base de la Lliga. Aquesta formació havia de renovar la monarquia constitucional, afeblida i desprestigiada després de la Dictadura, i proposava convocar unes eleccions a unes Corts ordinàries que fossin les que canviessin la constitució. Però Cambó va muntar l'operació del Centro Constitucional amb precipitació i a contracorrent, amb una notable ceguesa política, ja que era evident que la ciutadania començava a creure que la monarquia constituïa el gran obstacle per a la democràcia i per a l'autonomia catalana. Aquest intent d'organitzar una nova dreta monàrquica arribava massa tard i, a més, hi predominaven més els elements vells (mauristes i Lliga) que no pas la sang nova. Amb aquesta iniciativa política, i amb seva negativa a signar el manifest de "Al Servicio de la República", com li havia proposat Ortega y Gasset, Francesc Cambó apareixia a principis de l'any 1931 com un dels darrers defensors de la monarquia d'Alfons XIII.¹³⁶ De fet la imatge que llavors reflectia Francesc Cambó era ben contradictòria. El seu catalanisme semblava massa moderat i insuficient per a uns, però continuava despertant les reticències de molts altres, com ho recollia un informe de l'ambaixador de França a Madrid: "*Son attitude à l'égard du problème catalan reste très délicate et risque d'affaiblir son crédit vis-à-vis de ses anciens partisans, sans détruire entièrement la méfiance que beaucoup d'espagnols pouvent conserver à son égard.*"¹³⁷

No s'acostuma a recordar el fet que el ministre Juan de la Cierva no va ser l'únic a resistir-se fins al final a la renúncia d'Alfons XIII el dia 14 d'abril de 1931. També van oposar-s'hi amb vehemència, i durant els dies 13 i 14 d'abril, els dos màxims dirigents de la Lliga Regionalista, Joan Ventosa, que era llavors ministre d'Hisenda, i el mateix Francesc Cambó. Aquest darrer, en conèixer els resultats de les eleccions del dia 12, va fer

136. He tractat aquesta qüestió al meu article "El intelectual dilettante y el político inmovilista. Las relaciones entre José Ortega y Gasset y Francesc Cambó en los años 1930-1931", a Manuel SUÁREZ CORTINA (ed.), *La cultura española de la Restauración*, Santander, Sociedad Menéndez Pelayo, 1999, pàgines 565-684.

137. Rapport n° 186, a M. Briand, ministre des Affaires Etrangères, 29 d'abril de 1930, Ambassade de Madrid, Sèrie Fons C., núm. 139, AAE, París.

pública una nota a la premsa espanyola sostenint que “la majoria no vol la revolució, ni la dictadura, ni que torni el vell règim”, però sense fer cap proposta política concreta sobre el que calia fer.¹³⁸ Cambó i Ventosa eren partidaris de resistir-se a la pressió republicana i només van desistir quan veieren que no podien convèncer el rei Alfons XIII. Després, Francesc Cambó fins i tot participarà en la redacció del text en què Alfons XIII anunciava la seva renúncia temporal a l'exercici de la sobirania règia.¹³⁹

Un nou fet unirà el destí del monarca i el del dirigent catalanista. La nit del 14 d'abril de 1931, Alfons XIII i Francesc Cambó abandonaren Madrid cap a l'exili gairebé a la mateixa hora. Mentre un anava cap al port de Cartagena per agafar el vaixell de guerra que el duria a Marsella, l'altre prenia el Sud-Exprés cap a París. A la capital francesa van tornar a veure's pocs dies després. Un com a exrei, l'altre com un polític derrotat. Francesc Cambó encara retornaria a la política activa a finals de l'any 1932, l'exrei mai més no trepitjaria terra espanyola.

Esmentem, tan sols de passada, les darreres trobades d'ambdós. En primer lloc, la sorprenent visita que Francesc Cambó va fer a Alfons XIII al cap de pocs dies d'arribar a París, trobada que fou censurada per Josep Pla, Joan Estelrich i Agustí Calvet, “Gaziel”, el director de *La Vanguardia* per considerar-la “imprudent”. A les seves *Memòries* Cambó no parla en absolut de la mala impressió causada a Catalunya per aquest encontre i el justifica dient “vaig sentir-me en el deure de visitar-lo, precisament perquè era un vençut que ja no podia fer favors”.¹⁴⁰

Posteriorment, Cambó va coincidir algun cop amb l'exrei a França, a Itàlia i a Suïssa. A les seves *Memòries* explica que un cop el va veure de lluny, a l'hotel Meurice de París, “sol, sense un llibre, sense un diari, sense una copa”.¹⁴¹ En opinió de Cambó, Alfons XIII, durant l'exili, no va saber mantenir la dignitat de rei i era un personatge notablement amargat i

138. J. TUSELL i G. G. QUEIPO DE LLANO, op. cit. pàgina 623.

139. J. PABÓN, op. cit., vol. II, pàgines 141-142 i vol. III, pàgina 158.

140. F. CAMBÓ, *Memòries*, op. cit., pàgina 453. Josep Pla, en una carta a Lluís Duran i Ventosa, escrita a Madrid el 20 d'abril de 1931, deia: “L'efecte que ha fet la visita del Sr. Cambó al Rei, comunicada per l'ABC, ha estat pèsim. L'impopularitat del Sr. Cambó, aquí, continua essent enorme, però les coses poden, naturalment, canviar”, Fons L. Duran i Ventosa (ANC). Tracto de les crítiques formulades a aquesta visita per Gaziel, Pla i Estelrich a *Francesc Cambó. Entre la Monarquia i la República*, op. cit., pàgines 129-131.

141. F. CAMBÓ, *Memòries*, op. cit., pàgina 453.

desgraciat. Al seu *Dietari* explica la darrera conversa que van mantenir a Lausanne, ja després de la Guerra Civil, l'1 d'octubre de 1939. Llavors Cambó va retreure a Alfons XIII el telegrama que havia enviat al general Franco, pel juliol de 1936, demanant-li un lloc de combat per a ell i per al seu fill Joan dins l'exèrcit que s'havia aixecat contra el règim republicà. A la resposta justificativa de l'exrei, "*soy un soldado y me dirigia a un soldado*", Cambó li va respondre amb contundència: "*olvidó usted que es un Rey, y un Rey no se humilla ante uno de sus súbditos.*"¹⁴²

Unes relacions sempre difícils i, a voltes, tenses, però amb un final comú

Francesc Cambó va adquirir un notable prestigi personal i una força política considerable, insuficient, però, per a poder promoure les reformes a què aspirava. Topà amb la resistència dels dirigents dels partits dinàstics, no disposats a perdre la seva situació privilegiada, i també amb les enormes reticències que despertava la seva catalanitat. Cambó patirà, com pocs, els successius fracassos dels governs de concentració i del govern nacional. Comprovarà de forma fefaent com estava de corcat aquell sistema polític i com uns governs heterogenis restaven totalment hipotecats per no tenir ni el suport popular ni el control del Parlament. A poc a poc, fou presoner de les dinàmiques internes d'aquell sistema que volia reformar, i que feia aigües pertot arreu. I es va perdre dins d'un tacticisme extrem que va impedir que pogués establir una estratègia renovadora a llarg termini. I, al final, la defensa del model social i polític, i de la mateixa monarquia, va esdevenir la seva prioritat. Malgrat això, durant molt de temps, quasi fins l'any 1930, Francesc Cambó seguia donant la imatge externa d'un polític renovador i audaç.

Hem repassat les diferents etapes de les seves relacions amb el rei Alfons XIII. Hem vist l'evolució d'aquests vincles, des de les mútues reticències existents entre el primer enc activista catalanista, que es definia com "no monàrquic", i el jove monarca, educat com a "rei-soldat", carregat de prevencions davant el catalanisme. Cambó necessitava tenir

142. F. CAMBÓ, *Dietari*, op. cit., pàgines 633-634.

fàcil accés al rei per poder-li explicar, sense filtres interessats, quins eren els seus autèntics projectes polítics. Perquè, per als plans reformistes de Cambó, Alfons XIII era un aliat absolutament necessari. Calia guanyar-se la seva confiança i Cambó ho intentà més d'un cop. Aviat, però, el polític catalanista experimentarà prou bé la notable capacitat de maniobra d'aquell monarca més llest que intel·ligent i, a voltes, trampós. Aquell rei que, com reconeixien discretament bona part dels mateixos polítics monàrquics, era una persona de poc fiar. La invenció del verb "borbonejar", ja els primers anys del seu regnat, per descriure les maniobres fosques del sobirà, és una palesa mostra de com actuava aquell cap de l'Estat.

La iniciativa camboniana de l'Assemblea de Parlamentaris de l'any 1917 fou realment ben audaç perquè obligà Alfons XIII a escoltar-lo i a seguir el seu consell d'acabar amb el sistema de torn. Des de llavors, el polític catalanista va aconseguir tenir una relació relativament estreta i cordial amb el rei, tant quan exercia de ministre com quan actuava de líder de l'oposició. I hem vist també com, ja des de l'any 1916, la temptació autoritària va aparèixer com una possibilitat per sortir del bloqueig total d'aquell sistema polític. Santiago Alba, i fins i tot el mateix Francesc Cambó, es van plantejar la possibilitat del recurs a una mena de dictadura civil i elitista dirigida per ells, pels "millors", pels més destacats polítics reformadors. Però totes aquelles càbales donaven per suposat que aquella situació d'excepció, aquell recurs al "*cirujano de hierro*", sempre gaudiria del vistiplau del rei Alfons XIII i del suport de "*les bayonetes*".

El protagonisme d'Alfons XIII en la crisi final del sistema és evident. I fou llavors que Cambó va experimentar en la seva persona la volubilitat del monarca. Si a l'octubre de 1917 els catalanistes podien dir que "*el Rei s'ha portat molt bé*", al final del 1918 se sentien enganyats pel sobirà. El monarca havia encoratjat Cambó a tirar endavant la solució del plet català i després l'havia deixat sol davant els atacs de tots els grups monàrquics. I, per acabar-ho d'adobar, només faltava la jugada palatina de crear la Unió Monàrquica, que serà considerada per Cambó com una maniobra innoble d'Alfons XIII, que pretenia afeblir la Lliga a Catalunya a base de restar-li el suport de sectors conservadors i empresarials.

Una altra mostra febaent de la volubilitat del monarca va ser l'oferta de donar a Cambó un poder quasi il·limitat a canvi d'abandonar la seva condició de polític catalanista. Hem comentat a bastament les raons de la negativa camboniana basada no sols en raons de dignitat personal i coherència, sinó també en la repercussió que aquella acceptació tindria en la política catalana i la manca de confiança en el monarca, que ja l'havia "borbonejat" dos cops.

Quan finalment va arribar la Dictadura, ho va fer com una "militarada" conservadora amb el consentiment del rei, però sense la intervenció directa de cap d'aquells polítics que havien especulat amb la necessitat d'una solució autoritària "costista". I quan va acabar aquella solució extraordinària i interina, pel gener de 1930, Francesc Cambó va considerar que havia arribat "el seu moment", però no va poder aprofitar l'oportunitat. En primera instància ho va impedir el veto a la seva persona dels militars més ultres —era massa catalanista—, i després fou la greu malaltia que l'afectà.

Igualment hem comentat la curiosa i ocultada entrevista Cambó-Alfons XIII de Londres, de l'agost del 1930, narrada només pel líder catalanista dos anys més tard. En aquell escrit de conveniència, pensat per ser publicat en plena etapa republicana, predominen els retrets a l'actuació del monarca i Cambó posa un especial èmfasi a presentar-nos el seu perfil més catalanista i menys monàrquic. I hem vist també l'esterilitat de la seva darrera operació política, la creació gran d'un partit espanyol de dretes, el Centro Constitucional, que no evità l'ensorrament del sistema polític i de la monarquia. En aquella conjuntura, Francesc Cambó ja era un polític d'un altre temps, estava realment desbordat per uns esdeveniments que ni havia desitjat, ni havia previst. I això, en un polític que es creia genial, era tot un símptoma de decadència. Els textos escrits per Francesc Cambó relatant la seva actuació política, tot i el seu gran interès històric, traspuen un excés de vanitat i de creença en la seva superioritat. Les seves *Memòries* ens mostren un polític altiu que exagera la seva capacitat d'influència en els esdeveniments històrics. El mateix Jesús Pabón esmenta, amb una certa sorpresa, que el polític

català “*dijo una vez... sin mi enfermedad, España no hubiera conocido la Segunda República*”.¹⁴³

Francesc Cambó respectava el rei Alfons XIII però, amb el temps, acabà tenint la sensació que el monarca no acabava de combregar ni amb la seva persona ni amb les seves propostes i que intentava utilitzar-lo per a les seves maniobres. Ara bé, cal remarcar que Alfons XIII mai no li posà grans dificultats polítiques. Fou el mateix rei qui li facilità l'accés al govern. Va ser el monarca, i no pas els polítics dinàstics, qui forçà la formació dels governs de concentració i la presència dels catalanistes en el govern espanyol.

Tots dos varen intentar, amb mètodes de la vella política, solucionar problemes que ja eren fruit de la nova situació social espanyola i que exigien actituds, procediments i instruments ben diferents. Ni Francesc Cambó es va abellir mai a ser el líder d'una nova dreta reformista i democràtica, com li va retreure Gaziol en 1931, ni tampoc Alfons XIII va ser un cap de l'Estat que actués per sobre dels partits polítics i que facilités el trànsit a la participació democràtica, com estaven fent els monarques dels països nòrdics, de la Gran Bretanya, dels Països Baixos o de Bèlgica. Jesús Pabón sosté que Francesc Cambó va donar sempre suport a la monarquia perquè la considerava un òrgan d'estabilitat política, enfront de la república, que identificava amb la revolució social. El mateix polític catalanista reconeixia, en plena Guerra Civil, que ell era un pragmàtic: “*jo, que no sóc monàrquic de sentiment, però que la reflexió m'ha fet veure que a Espanya no hi pot haver ordre i pau sense monarquia*”.¹⁴⁴

El judici final dels historiadors Javier Tusell i Genoveva G. Queipo del Llano sobre Alfons XIII és realment sever: va ser un monarca que va intervenir massa en la política i que va cometre el gran error de facilitar el cop anticonstitucional de Primo de Rivera. Segons aquests historiadors, fins l'any 1930, el rei, amb la seva frivolitat, va enfrontar els dirigents polítics i va afavorir la crisi dels partits, amb la qual cosa erosionà greument el règim de la Restauració i desprestigià la monarquia. I després, l'any 1930, ja era massa tard per rectificar. L'opinió de Francesc

143. J. PABÓN, *op. cit.*, vol. I, pàgina 70.

144. F. CAMBÓ, *Dietari, op. cit.*, pàgina 219. 15 de novembre de 1937.

Cambó coincideix força amb el judici d'aquests historiadors. També ell considerarà que havia estat excessiu el protagonisme del rei, que era un home que es refiava massa de les seves habilitats i maniobres per utilitzar els polítics a la seva voluntat, i que, a la fi, fou el principal responsable del seu destronament.

És força contundent el retrat global a Alfons XIII que ens va deixar Cambó a les seves *Meditacions*, escrites durant la Guerra Civil: *“està convençut que és un ésser extraordinari, que val molt més que els polítics i que sort té el país de la seva acció personal, car sense ella, tot s'aniria al botavant... Però qui portà el país al caos fou ell amb les seves intervencions imprudents, ben intencionades sempre, però insensates... (...) El rei que es creu un geni i es posa a governar, és segur que acabarà malament, i a poc que visqui serà destronat. No tindrà, però, cap remordiment perquè creurà de bona fe que els desastres del seu país han vingut no per culpa de la seva acció, sinó per causa de la seva absència: oh!, si el cridessin de nou, tot s'arranjaria (...) així pensa Alfons XIII.”*¹⁴⁵ Igualment el polític catalanista censurarà al monarca el seu afany per conrear un populisme que a la fi resultarà inoperant i contraproductiu: *“hem conegut el cas d'Alfons XIII, rei que volgué ésser popular i que, en realitat, no féu més que abandonar la dignitat de què un rei ha de revestir sempre les seves paraules i els seus actes: fou popular... i perdé la corona. La seva mare, que mai fou popular, ni intentà ésser-ho, la consolidà.”*¹⁴⁶

Però, evidentment, la censura més severa que Francesc Cambó va llençar contra Alfons XIII és la seva manca de comprensió pel que significava la proposta catalanista de la Lliga. Ja hem parlat de la seva indignació en veure com el monarca utilitzava la qüestió catalana a la seva conveniència, ara incitant-lo a encapçalar un moviment per aconseguir l'autonomia, ara oferint-li el poder a canvi que renunciés a ser un dirigent catalanista. El comentari que va escriure el dia 30 de desembre de 1939 és ben eloqüent: *“El Rei don Alfons, llevat uns mesos d'entusiasme que tingué per mi, no va fer mai justícia a la Lliga i a la força renovadora i salvadora que hi havia en ella. Sovint fomentà l'odi a la Lliga a Madrid i a*

145. F. CAMBÓ, *Dietari*, op. cit., pàgines 279-280, el text està escrit el 12 de febrer de 1938.

146. Ídem, pàgina 505. La reflexió és del dia 5 de març de 1939.

Catalunya.”¹⁴⁷ I aquest menyspreu del monarca per la renovació política que suposava la seva proposta catalanista fou també, segons Cambó, un dels factors que provocaren la caiguda de la monarquia.¹⁴⁸ Un polític maurista català, en una carta al seu dirigent, de l’any 1918, sostenia: “*El Rey sigue sin saber una palabra del problema catalán y fiando en su listeza para engañar a todo el mundo.*”¹⁴⁹ Fins i tot davant el debat del projecte d’estatut d’autonomia català, durant els anys de la República, Francesc Cambó tindrà més confiança política en la capacitat de Manuel Azaña que en la de l’exrei: “*Esperem que l’Azaña tindrà més talent que el Rei i farà el necessari per a salvar l’Estatut, cosa possible davant les Corts actuals.*”¹⁵⁰

L’any 1941, en conèixer la mort d’Alfons XIII, Francesc Cambó tingué un record pietós i comprensiu dels seus defectes i les seves virtuts: “*Curiós és el que m’ha passat a mi, que mai no vaig ésser un cortesà, ni sisquera un amic del rei difunt, i a la meua cambra de l’Hotel Ritz de Madrid i amb la meua personal col·laboració, fou redactat el document signat per Don Alfons el 14 d’abril de 1931, en el qual es despedia d’Espanya... Que Déu l’hagi perdonat i que la història li reconegui, al costat de molts defectes, un amor ardent per la seva pàtria, la qual volgué sempre servir!*”¹⁵¹

Les relacions entre Alfons XIII i Francesc Cambó no foren ni fàcils ni plàcides i als moments d’entesa en succeïren d’altres de gran tensió personal i notable desacord. Eren dos homes d’ideologies, tradicions i tarannàs ben dispars. El rei va estar sempre més voltat de partidaris de la conservació que no pas dels canvis. Malgrat la seva aparença jove i dinàmica, Alfons XIII mai no s’atreví a prescindir de la “vella política”, atès que era aquesta la que li donava protagonisme i capacitat de maniobra. Enfront d’això, Francesc Cambó representava, inicialment, un canvi clar i evident cap a la “nova política” i les reformes, però, tal vegada, això exigia un sobirà que fes més d’espectador que no pas d’actor.

147. Ídem, pàgina 696.

148. “I la Monarquia caigué per no haver fet una renovació des de dalt que sols sentien i podien realitzar els homes de la Lliga, amb en Maura i sense en Maura”, F. CAMBÓ, *Dietari, op. cit.*, pàgina 696.

149. Vegeu J. TUSELL i G. G. QUEIPO DE LLANO, *op. cit.*, pàgina 308.

150. Carta de Francesc Cambó a Joan Estelrich del 4 de maig de 1932, Fons J. Estelrich (BC).

151. F. CAMBÓ, *Dietari, op. cit.*, pàgina 897. Està escrit a Nova York el 8 de març de 1941.

Per tot això, el monarca va ser reticent respecte als projectes de Francesc Cambó. No sols perquè no comprenia aquell catalanista que volia “refer” Espanya, sinó també perquè considerava que el seu reformisme era massa aventurat i perillós. Així, Alfons XIII només cridà Cambó a Palau per demanar-li el seu ajut davant les situacions més conflictives. Va ser en els moments més greus de la crisi de sistema polític i de perill per la monarquia (octubre de 1917, agost de 1921 i novembre de 1922) quan el rei el cridà a Palau i va afalagar el líder catalanista. De fet, el monarca desitjava incorporar-lo a *l'establishment*, la “vella política”, per tal que Cambó es comportés com els altres dirigents monàrquics.

El recurs reial a Cambó acabarà essent una solució conservadora i defensiva i el polític catalanista va caure a la trampa. Així, Cambó va unir la seva pròpia estratègia política a la sort de la mateixa monarquia. I el resultat final ja el coneixem prou bé. El 14 d'abril de 1931, Alfons de Borbó i Francesc Cambó havien de sortir de forma precipitada de Madrid. “*A la caiguda de la tarda*” —explica Cambó— “*vaig veure que jo no tenia res a fer a Espanya per algun temps*”¹⁵² Tots dos, el monarca i el líder catalanista, havien unit el seu destí polític a la causa del règim que acabava de caure.

He dit.

152. F. CAMBÓ, *Memòries, op. cit.*, pàgina 448.

DISCURS DE CONTESTACIÓ
PER
CARLOS SECO SERRANO

Señores académicos:

Siempre supone una gran satisfacción asumir la representación de la Academia para acoger en ella a un nuevo e ilustre miembro cuando a ella se incorpora.

Pero la satisfacción es mucho mayor si el que llega a nosotros es un viejo amigo y discípulo predilecto.

Lo fue Borja de Riquer, del que ahora le acoge, hace ya más de cuarenta años. En 1958 yo me incorporé a la cátedra de Historia de España de la Universidad de Barcelona que acababa de obtener en reñidas oposiciones. Unos años después Borja se haría notar como uno de mis discípulos más destacados.

Aunque Borja era muy joven —casi un adolescente— abrigaba ya entonces criterios muy firmes sobre cuestiones esenciales: Cataluña, como gran amor de su vida, la exigencia de libertad en pugna con el régimen vigente en aquellos difíciles días; la independencia de juicio ante situaciones intolerables, pero insoslayables.

Ciertamente yo no coincidía con todos sus puntos de vista, y en eso me alineaba junto a su ilustre padre, porque había nacido mucho antes que él y tenía conciencia firme de que las culpas de nuestro peculiar y doloroso cainismo estaban, y están, por desgracia, muy repartidas, pero sí coincidíamos en la divergencia de posiciones respecto a la legalidad entonces vigente, fruto de una guerra civil que me había marcado cruelmente.

Ahora bien, es evidente que las vías paralelas no se encuentran nunca, y Borja y yo nos encontramos precisamente, y de forma muy positiva,

en la disparidad de criterios respecto a situaciones y figuras de nuestra historia contemporánea. Una divergencia de criterios que me permitió, al menos a mí, enriquecer puntos de vista, matizar y afirmar criterios respecto a coyunturas esenciales de nuestro pasado reciente.

No sé quien aprendió más entonces: si Borja de su maestro o su maestro de Borja y sus peculiares criterios; lo indudable es que, sin renunciar a convicciones firmísimas que la vida y mi entorno me habían aportado, esas divergencias me permitieron consolidarme como historiador de la época contemporánea.

Borja de Riquer entró como profesor en la nueva Universitat Autònoma de Barcelona en el año 1969 y casi dos décadas más tarde, en julio de 1988, tuve la satisfacción de formar parte del tribunal que le otorgó la cátedra de Historia Contemporánea de dicho centro.

Se ha especializado en historia del siglo XX, particularmente del catalanismo político y del franquismo, y entre sus muy numerosas publicaciones destacan su tesis doctoral *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)*, publicada en 1977; y su rico e interesante *Epistolari polític de Manuel Duran i Bas: correspondència entre 1866 i 1904*, de 1990, obra que obtuvo el Premi d'investigació històrica de la Fundació del Congrés de la Cultura Catalana. Más recientemente ha publicado *Identitats contemporànies. Catalunya i Espanya*, de 2000, y "*Escolta Espanya*": *la cuestió catalana en la época liberal*, de 2001. Es asimismo autor de tres volúmenes diferentes, los correspondientes a la época franquista y a la reciente etapa autonómica, de la monumental *Història de Catalunya* dirigida por Pierre Vilar. Y, evidentemente, Borja es un notable especialista en el destacado político catalanista Francesc Cambó. En 1996 publicó *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista davant la Guerra Civil i el primer franquisme*, obra que obtuvo el premio a la mejor investigación en humanidades que otorga la revista *Serra d'Or*, y últimamente *Francesc Cambó. Entre la Monarquia i la República (1930-1931)*.

Borja de Riquer es autor de casi 200 publicaciones, entre libros, colaboraciones en obras colectivas y artículos en revistas científicas de diferentes países. Y ha impartido cursos y seminarios de diversos centros universitarios de Francia, Italia, México, Quebec y de toda España.

En cualquier caso, es para mí, como decía al principio, una enorme satisfacción ser el designado para acoger a Borja en nuestra Academia. Lo que él aporta es un caudal de estudios precisos y bien documentados sobre la atormentada vida contemporánea de España y concretamente de Cataluña. Podremos coincidir o no con sus puntos de vista; pero esa aportación es algo indiscutible y de extraordinario valor para la historiografía actual y la historiografía por venir, y justifica plenamente su incorporación a esta ilustre Corporación, que muy significativamente ha dirigido y orientado de manera ejemplar otro Riquer: el padre de nuestro nuevo colega, e ilustre maestro de todos, Martín de Riquer.

SUMARI

De l'hostilitat a l'entesa (1902-1909).....	12
30 d'octubre de 1917: Cambó convenç Alfons XIII de fer un govern de concentració. "Era l'hora de canviar de política"	27
15 de novembre de 1918: Alfons XIII anima Cambó a resoldre el plet català. "Era l'hora de Catalunya"	38
30 de novembre de 1922: Alfons XIII ofereix el poder a Cambó si deixa d'ésser catalanista. "Era l'hora de Cambó"	49
1 d'agost de 1930: l'entrevista ocultada. "Era l'hora de salvar la monarquia"	53
Unes relacions sempre difícils i, a voltes, tenses, però amb un final comú.....	66
Discurs de contestació per Carlos Seco Serrano	73